

Шабарман боп жүр деді;
Төреханның ордаға,
Шабарман боп бара көр,
Айтқан тілім ала көр,
Екі ағасы тақ жаулап
Өлтіруге барады,
Қапыда Төре қалмасын,
Құлағына сала көр.
Женгесінің бұ сөзін
Қайнысы мақұл алады,
Атына қамшы салады
Төбеден жұлдыз ауғанда,
Таң сімері жауғанда,
Төрехан жатқан ақ орда
Ішіне кіріп барады,
— Төрехан, құлдық, алдияр,
Елдің ханы сен деді,
Қарашаштай анаңның
Хабаршысы мен деді,
Сөзге ұлықсат бер деді,
Хан болғаның есітіп,
Егізбай мен Сегізбай
Анана билік бермеді,
Өлтіріп, басын алам деп,
Жалаңдап сұмдар өрледі,
Келіп қалар ұзамай,
Абайсыз жатпай ордада
Қамданып ханым көр,— деді.
Төсегінен Төрехан
Шошынып сонда тұрады,
Шешесі жатқан бөлмеге
Төрехан қадам ұрады.
Хабардың түрі тым жаман,
Баланың сағы сынады,
Есіткеннің баршасын
Сәулеге баян қылады.

— Сәуле, анам сен деді,
Жалғыз балаң мен деді,
Әже, ақыл бер деді,
Хабардың түрі тым жаман,
Жалғыз балаң қысылды,
Бере ме деп ойлаймын
Дұшпан залым қысымды,
Жылы жаздың ішінде
Сар аязды қыс қой бұл;
Жаратпаймын пішінін,
Әжептеуір іс қой бұл;
Хабар жалған болмаса,
Қиындық басқа төніп тұр,
Осындай зауал жаман іс
Жалғыз ұлың көріп тұр.
Атадан қалған алтын тақ
Өлтіріп мені алам деп,
Егізбай менен Сегізбай
Жаушылықпен келіп тұр.

— Темірхан атаң өлгесін,
Халқың тақты берген соң,
Ел алдыңнан өргесін,
Сен падиша болғасын,
Басыңа бақыт қонғасын,
Егізбай мен Сегізге
Халқың хабар салмаған,
Екі тума ағанды,
Мәжіліске алмаған,
Хан боларда, қарағым,
Ағаңа хабар бармаған,
Өкпеменен екі ағаң,
Тағынды сенің арлаған.
Егізбай мен Сегізбай —
Бұлар да ердің данасы,
Азғыруға халқыңнан

Арам ниет бір залым,
Айтқан шығар шамасы.
«Түбі бірге түтпек жок»,
«Жат болмайды — деген сөз
— Бір кісінің баласы».
Баланың қорған панасы
— Ата менен анасы.
Інінің қорған панасы
— Алдында өскен ағасы,
Бауырына шыдай ма
Бір кісінің баласы?
Араз болып адассан,
Дұшпанның қанар табасы.
Туысқанға жаттық жок,
Өзін ойлап қарашы.
Егіз бен Сегіз екі ағаң,
Көңлі сенен қалмасын.
Көңіліне қайғы алмасын,
Көзімнің ақ пен қарасы,
Тілімді алсаң, шырағым,
Екі ағаңа сене көр,
Ағаң басшы сен қосшы,
Айтқанына көне бер,
Арланғаны тақ болса,
Өз қолыңнан бере көр,
— Ана, айтқан сөзіне,
Мақұл деп жауап берейін,
Егізбай мен Сегізбай,
Бірге туған екі ағам,
Сірәдә бөтен демеймін,
Елшілікпен келсе егер,
Атамнан қалған алтын тақ
Ықтиярыммен берейін.
Дұшпандықпен келсе егер,
Қорлыққа қалай көнейін
Сауыттан тон жамылған,

Қуарып беті қабынған,
Арамдық залым ниетке
Жүректері малынған,
Бес қаруын сайланған,
Алмас өткір қайралған,
Белге қылыш байланған,
Қолына жебе найза алған,
Шамырқанған, шамданған,
Қаны қайнап арланған,
Еңтіктіріп тұлпарын
Егізбай мен Сегізбай
Екі батыр желікті.
Қан құйылып көзіне,
Тарылып алқым демікті.
Желігіп те демігіп,
Сәуленің алтын ордаға
Екеуі жетіп келіпті.
Даярлаулы қаруы,
Қақпасына орданың,
Емініп жетіп барулы,
«Орда ішінде кім бар?» деп,
Жынданып айқай салулы,
Айқайлаған дауысы,
Төрехан менен Сәуленің
Құлағына барулы.
Құлаққа дауыс жеткесін,
Төрехан төре саналы
Терезеден қарады,
Көрді сонда жас дана
Егіз бен Сегіз ағаны.
— Ініге аға серікті,
Сәуледе асыл анамыз,
Екі балаң келіпті,
Ажар түсі тым қату,
Бұлар неге желікті?
Атасы басқа жаттай-ақ.

Үйіріп қолда найзасын
Терезеге төніпті.
Тума болса екеуі
Үйге неге келмейді?
Жасы жеткен анам деп,
Неге сәлем бермейді?
Қанша тума болса да
Бұларға көңлім сенбейді.
Дұшпандықпен келсе олар,
Жалғызда болса қарашын
Қорлығына көнбейді.
— Төрехан шық! — деп Егізбай,
Қақпадан айқай салып тұр,
Айқайлаған дауысы,
Құлағымды жарып тұр,
Ақылмен байқап қараса
Дұшпандығы анық-дұр.
Сонда Сәуле сөйлейді,
Сөйлегенде бүй дейді:
— Алыстан емес жақыннан,
Жаттан емес туғаннан
Жауың, балам, табылды,
Жауың жақын болғасын,
Тартпа, балам, қарынды,
Кеудеден жаның кеткенше,
Қолдан берме арынды,
Туысқаным інім деп,
Түрі жоқ сені аяған,
Ол екеу де, сен жалғыз,
Сескеніп бойың, баламан,
Жасық туған ұл болсаң,
Тегімнен бол садағам,
Ержүректі болмақ жоқ,
Кекті жерде қарыспай,
Дұшпанмен қарсы алыспай,
Жақыннан дұшпан болғасын,

Қаса жасық болмасаң,
Жалғзым қойма жанышпай.
Шешесінің бұл сөзі,
Ерге қайрат болады,
Бойына жігер толады,
Булығып ыза ашуға,
Теңізде асау толқындай
Жүрегі тулап соғады,
Қаһарға бала тынады,
Бой денесі қызады,
Көзінен ұшқын шығады,
Бес қаруын асынып,
Қақпа аузында сұмдарға
Төрехан қадам ұрады,
Төрехан сонда сөйлейді,
Сөйлегенде бүй дейді:
— Туысқан ағам сен дейді,
Туған інің мен дейді,
Ат үстінен, қос батыр,
Түспегенің нең дейді,
Сәуледей асыл анаң,
Түсіп сәлем бер дейді.
Тіл қатпады қос батыр
Екі жақтан қамады.
Өлтірмекке ұмтылды
Төрехандай баланы,
Бірақ Төре қынаптан
Суырып қанжар алады,
Олар екеу, бұл жалғыз
Қарсы келіп қалады
Көздері оттай жанады,
Тоғысып қайта келгенде,
Жақындай тағы бергенде,
Сегізбайдың санына
Төрехан қанжар салады,
Бірге туған бауыры

Өлтіруге аяды.
Қанжар тиген Сегізбай
Санын басып құлады.
Кенет батыр Төрехан
Алыса кетіп Егізбен
Астына бүктеп ұрады,
Таянғанда қанжары
Алқымына Сегіздің
Арасына бұлардың,
Сәуле келіп құлады:
— Төрешім, балам, сен деді,
Сенің анан мен деді,
Бөтен емес, өз аған
Егізбай мен Сегізбай
Ашумен бір іс істеген,
Ағанды жықтың күшпенен.
Бұрынғыдан накыл бар
«Түбі бірге түпеген»,
Сауғаға жанын бер деді.
— Бопса қылған аға еді,
Кешірейін көнейін,
Анам тілек тіледің
Мұның бөтен демейін,
Өкпелеген ағамның
Жолына тағын берейін,
Туысқаным, екі ағам,
Ордаға түс те қонақ бол,
Құрмет етіп көрейін.
Ордаға кілем салдырды,
Үстіне мақпал жайдырды,
Алуан тағам алдырды,
Қонақ етіп құрметпен,
Арақ пенен шарапқа
Екі ағасын қандырды,
Татулыққа той етіп,
Малды түрлеп сойдырды,

Халықты жиып той қылды,
Келген жанның бәріне
Тағам, шарап қойдырды
Достасқанды көрсін деп,
Қарашашқа тезінен
Жіберді хабар келсін деп,
Егізбай мен Сегізбай
Жалғызды жазым етті-ау деп,
Отырған жылап еңкілдеп,
Көзінің жасы мөлтілдеп,
Шабар хабар бергесін
Қуанып көңілі еркіндеп
Үш баланың достығын
Қарашаш сұлу ойға алып,
Қуаныш ойын толқытып,
Ақылмен тоқсан толғанып,
Сәуленің мекен ордаға
Қарашаш жүрді жолданып.
Қарашаш қашан келед деп,
Сәуле менен Төрехан
Жолын күтіп қарады,
Күн еңкейіп келгенде,
Мінген аты боз тұлпар,
Қамқадан асыл кигені,
Достасқан үш перзентін,
Көруге көңілі боп іңкәр
Төрехандай ұлына
Шашуға деп қондырып,
Иығына ақ сұңқар,
Астындағы ақбозын
Ескен желдей сулатып,
Қос танауын пырлатып,
Ел көңілін қуантып,
Саржаның жебе оғындай,
Қарашаш келіп қалады.
Сәуле менен Төрехан

Алдынан күтіп алады.
Қарашашқа құрметпен
Бел бүгіп, қолын жаяды,
Ақбоз аттан түсіріп,
Сүйемелдеп екеуі
Ордаға алып барады.
Қарашаш кірер ордасын
Кілең қызға бақтырған,
Кілем жайып үстіне,
Қош иісті шаштырған,
Ордасы көркем болсын деп
Ақмақпалдан жаптырған.
Гауһардан шамдал жақтырған,
Үй ішіне келгесін,
Балаларын аман көргесін,
Төрехандай баланың
Саулығына сенгесін,
Егізбай мен Сегізбай
Төрехан мен үшеуін
Қарашаш сұлу шақырды,
— Егізбай мен Сегізбай,
Қара ниет неме едің,
Ақылсыз, мисыз кем едің,
Төрехандай баланың
Қанын төгіп өлтіріп,
Тағын алам деп едің,
Қайғылы мені еткенде,
Ұрып жығып кеткенде,
Екеуің де ер едің,
Төрехан жалғыз, сен екеу
Айтқаныңа жетпедің.
Ақ сүт берген аңанды
Сыйлап құрмет етпедің.
Ақылсыз, мисыз, жарымсын,
Аңанды сабап өктедің.
Тоғыз ай, он күн көтерген,

Еңбегім босқа кеткенін,
Ісіне қарап іс қылмай,
Жаулық қылған жақынды,
Төрехандай балам-ау,
Өлтірмегенің не еткенің?
Сәуле сонда сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
— Айтқаның жөн, Қарашаш,
Әзәзіл шайтан азғырса
Бір-біріне тума қас,
Жастықпен артын ойламас,
Толықсып тұрған толқын жас,
Адасып азған күнінде,
Араз болып кім тұрмас?
Уа, Қарашаш, Қарашаш,
Татулық шегін шешейік,
Атадан қалған үш жетім
Тілегін де өтейік.
Жастықпенен болған іс,
Кел күнәсін кешейік,
Күнәнді кештім, шырағым.
Үшеуің тату болғансың,
Болып та тұр міне мұрадым,
Өмір, заман өткенше,
Татулық болсын тұрағың.
Осыменен, балаларым,
Батамды тамам қыламын.
Қарашаштың келген жер,
Татулыққа той етіп,
Халық қызық көрген жер,
Көп жиналған халқына,
Қарашаш, Сәуле бәйбіше
Алтыннан шашу берген жер.
Жасы жеткен қариялар
Достығының ерлердің,
Шашуы деп ат алды,

Шашу елге беруге
Қысырақ бөліп маталды
Тізе бүгіп қол жайып,
Балалар елден бата алды.
Алтын кабақ атқан күн,
Ел қызыққа батқан күн,
Бірлігіне үш ердің,
Қарашаш, Сәуле бас қосып,
Табактан алтын шашқан күн,
Халық қызық көрген күн,
Тумаға тума сенген күн,
Достығына балалардың
Есепсіз шашу берген күн.
Егізбай менен Сегізбай
Тумасымен табысып,
Достасып құшақ жайысып,
Екі тума ағасы
Зияпат сыйлық алысып,
Ырзаласып, қоштасып,
Екеуі қайтты аулына
Алқызыл мен Сарқызыл,
Қос тұлпармен жарысып,
Дана Сәуле қасында.
Қарашаш сол күн қалады,
Ерлігіне Төренің,
Ана кеулі толады.
Шыққаннан соң аулаққа,
Егізге Сегіз сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
— Ай, Егізбай, басшымсың,
Батыр сенің не еткенің,
Алдағанға алданып
Қалай болды кеткенің?
Серт ойлаған ағасың,
Сынық болды ерлікке,
Мақсатты тамам етпедің.

— Тұлпар міндік баптаулы,
Ұшқырлы найза саптаулы,
Өткір алмас таптаулы,
Қынапқа қылыш қаптаулы
Алдап едім, Сегізжан,
Дұшпандығым сақтаулы.
Ат басын кейін бұралық,
Ат жігіттің канаты,
Ұрлап алып қара атын
Қос канатын қиялық.
Жедел еткен жігітке,
Осы болар лайық.
Бұ секілді зәбірге.
Не себепті шыдалық.
Ойлаған ойға жетейік,
Бірге туған бауыры
Қарындасы Ханбибі,
Ұрлап алып шіркінді,
Шын қайғылы етейік.
Көрген қорлық баршасын,
Қараманға баяндап.
Іштегі сырды шешейік.
Сонда Сегіз сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
— Су тасады сағадан,
Ақыл өсер ағадан,
Айтқаныңның бәрі жөн,
Қара көкірек Төрені,
Туысқа тіпті санаман.
Сенің айтқан сөзіңді,
Егізбай, көңілім қалаған.
Қара ат пенен Ханбибі
Ұрлап алып екеуін,
Бүгін-ақ шығып кетейік.
Сәуленің сәнді қаладан.
Елдің шығып шетіне,

Осы ақылды ойлады,
Арамдығын қоймады.
Залымдыққа тоймады.
Бір-бірі сөзін мақұлдап,
Қаралдарын қолдады.
Пиғылы арам залым ит
Ақырында онбады.
Түн ортасы болғанда,
Екеуі келіп торыды
Сәуленің сәнді орданы.
Сонда Егізбай сөйледі.
— Жеделге мін нық тұрса,
Бәтуалы ер деді,
Уәдені, Сегізім.
Берік ұстар жер деді,
Ұйықтаған ба Төрехан,
Көзінменен көр деді,
Көріп хабар бер,— деді.
Ағасының айтқанын,
Інісі қабыл алады,
Төрехан жатқан ордаға,
Ұрлана басып барады,
Терезеден көреді
Ұйқыда жатқан дананы,
Қатты ұйқысын біледі,
Алып ұшып жүрегі,
Егізбайға асығып
Бүкшендеп басып жүреді,
Төрехан ұйықтап жатыр деп,
Қуанады, күледі.
Қара ат пенен Ханбибі,
Ұрлап кету тілегі.
Қара атты баққан сарайға
Егізбай бұғып барады.
Топсасынан талқандап,
Қақпа есігін шабады,

Қарға жүнді Қара атты,
Екеуі ұрлап алады.
— Ей, Егізбай ағайым,
Түрікпеннің еліне,
Жүру болды тағайын,
Алмасты қайрап алайын,
Жолда біреу тап болса,
Кім екенін білдірмей,
Шықшыттан басын қағайын.
Терезесін талқандап,
Аузы-басын таңайын.
Осы арада күтіп тұр,
Ханбибі атты ханшаны
Өзім-ақ ұрлап алайын.
Ұлықсат алып ағадан,
Алмасын қайрап алады,
Ханбибі жатқан орданың
Терезеге барады.
Қыз күзеткен азамат
Сегізді көріп қалады,
Ұстауға жақын келгенде,
Қанішер залым Сегізбай
Алмасымен шабады.
Қапыда қан боп бейшара
Қылыш тиіп құлады.
Терезені қиратып,
Ұйқыда жатқан жерінде
Бибіні ұрлап алады,
Аузы-басын таңады,
Еш дыбысын шығармай,
Бауырына алып барады,
Қыз бен атты алғасын,
Екеуінің көңілі өседі,
Залымдықпен жауыздар,
Дегеніне жетеді.
Талақ салып халықты,

Елден шыккан сүркия
Егізбай мен Сегізбай
Сол түннің-ақ ішінде,
Түрікпен жаққа кетеді.
Түн ортасы болғанда,
Төбеден жұлдыз ауғанда,
Сегізбай шапқан күзетші
Есін жиып алады,
Ақыл тоқып көңіліне,
Жан-жаққа көз салады,
Демі бітіп алқынып,
Мойнынан қан ағады,
Әр бұтаға сүрініп,
Қан жылыстап шұбырып,
Төрехан жатқан ордаға
Сүйретіліп барады.
Төреханның құлағы,
Ыңырсыған дауысын,
Ұйқыда жатып шалады,
Ұйқысынан оянып,
Көтеріп басын алады,
Аласұрған шыбын жан,
Үсті-басы қызыл хан,
Аққан судай жылыстап,
Қойынына құйылған,
Күзетші сонда сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
— Халықтың ханы, Төрехан,
Басыма қорлық жетті ғой,
Асылы жаман арам ит,
Егізбай мен Сегізбай,
Түп-түбіме жетті ғой.
Қарауылда тұрғанда
Иықтан шауып кесті ғой.
Сарайға барсам Кара ат жоқ,
Атыңды алып кетті ғой,

Арам жедел қуған ит,
Ел батасын бұзған ит,
Ақылсыз, құдай ұрған ит,
Асылы жақсы атадан,
Азғын болып туған ит.
Уағдадан тайып, ант ұрып,
Абройын төкті ғой,
Төрехан сонда шамданып,
Ашуланып сандалып.
Қара ат тұрған сарайға
Жүгіріп барды камданып,
Ансызда іс өтіпті.
Адалдықта көңілі жоқ,
Арамнан еткен кесіпті
Егізбай мен Сегізбай
Мақсатына ойлаған
Зұлымдықпен жетіпті,
Талқан қылып есігін
Қара атты алып кетіпті.
Орала беріп Төрехан,
Ханбибі жатқан сарайдың
Терезесін қираған
Көзі көріп қалады.
Алып ұшып жүрегі,
Жүгіріп шапшаң барады,
Бірге туған Бибідей
Қарындасы тағы жоқ,
Қайғымен Төре жанады.
Тұла-бойы тітіреп,
Алғыр бүркіт секілді,
Қарыс түсіп қабағы
Жынданған пілдей шамданып,
Сәуле менен Қарашаш
Анаға жетіп барады,
Бара сауал салады:
— Қарашаш, Сәуле анам-ай,

Егіз бен Сегіз балаң-ай,
Істеген ісі жаман-ай,
Қорлығы еске түскенде,
Ішім оттай жанады-ай,
Екеуі ұрлап кетіпті,
Атамнан қалған Қара ат пен
Ханбибідей баланы-ай.
Миығыма мұз тоңып,
Бұрылмастай күн болды,
Қапа қалың қар жауып,
Қайырылмастай күн болды,
Жарқыраған жарық күн,
Қараңғы түнек түн болды,
Қайғырамын қапамен
Ер басыма сын болды,
Хан басыма мін болды,
Көңіліме дақ түсіп,
Көкірегім кір болды,
Арт жағыма қарасам
Өткел бермес терең жар,
Асырмас алдым қыр болды.
Қара орманым, жиғаным
Ақырында тұл болды.
Қаптан биік Қаратау
Үстіме менің құлады.
Жан сүйегім сықырлап
Қабырғам күйреп сынады,
Ашу қысқан көңілім,
Қайда барсам тынады?
Екі сұмның азабы
Жас кеудемді сығады.
Бірге туған бауырым,
Бауырым еске түскенде
Қайғының көрем ауырын.
Иесіз қалар, екі анам,
Алтын орда ауылым.

Жауда кеткен секілді
Үйрек жүнді оттасым,
Қарға жүнді қаттасым,
Серпіп қаққан қанатым,
Ханбибідей бауырым,
Осы айтқаным анық-ты.
Тума қорлық бергесін,
Ашумен Төрең зарықты.
Ханбибі мен Қара атты
Екі ағам ұрлап алыпты.
Бауырым жауға жіберіп,
Көрмен сәуле-жарықты,
Ұлықсат бер іздеймін
Естісім халқым даңқты.
Әркімге де бақ керек,
Патшаларға тақ керек,
Ақ сүт берген екі анам,
Төреханға ат керек.
Сонда Сәуле сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
— Саспа, балам Төрехан,
Енші атың арнаулы,
Көрінбей жанға бағылар,
Қайғы шекпе, жалғызым,
Мінуге тұлпар табылар.
Өзің аман қалғасын,
Жат-жұрттыққа жаралған
Жауға кеткен бір қызды
Қумай-ақ қойсаң не ғылар?
Ақыл салсаң анаң,
Еш қайғырма, құлыным,
Қарға жүнді Қара ат пен
Ханбибідей балаға
Өзің аман қалғасын,
Қара ат пенен Ханбибі,
Төрехан, сенен садаға!

— Сұрама, анам, тіл алман,
Енді мұнда тұра алман,
Жақсылық пенен жамандық,
Жазған шығар бір аллам,
Қаһарлансам жау қалмас
Белімдегі құралдан,
Етегін түріп жау қашар
Балаң салған ұраннан,
Сыр алдырып дұшпанға
Сірә да, шешем, сыналман.
Ханбибіні алып қайтармын,
Жасанған жау құралдан,
Қайтпаймын алған бетімнен,
Тіл алман, анам, тіл алман?
Екі анасы қасында,
Атты баққан сарайға,
Батыр төре келіпті.
Ардақтап баққан тұлпарды
Өз көзімен көріпті.
Төңкерілген сауыры,
Келбетті құла келісті,
Денесінің бәрі тең
Қабыртқасы шеңберлі,
Жоны тұтас тегісті,
Жалтандатып бастырған,
Арпа менен сүт беріп,
Бағып Сәуле мас қылған,
Уайымсыз тұлпарды
Жақсы баққан шат қылған,
Торқадан жабу жаптырған,
Шылбырына құланың,
Жібектен есіп тақтырған,
Қос құлағын тігілткен,
Ортекедей ойнатып,
Құланың көңілі өссін деп,
Еш адамға көрсетпей,

Онашада жүгірткен,
Кем бакпаған анасы,
Қарға жүнді Қара аттан,
Керек болса, мінсін деп
Бабыменен жаратқан,
Жез таракпен таратқан,
Жалы жұмсақ болсын деп,
Көтендігі шығыңқы
Келбеті артық әр аттан,
Кос жұдырық сыйғандай
Үңірейген сағақтан,
Жал, құйрығы салынған.
Азырақ аттын еті ауыр
Жоны майға малынған,
Ардақтап жақсы бағылған,
Төрехан ердің бағына,
Қулықтан құла табылған,
Асығып тұр Төрехан,
Құла атқа мініп алуға,
Тезірек жауға шабуға.
Ізгі колын беруге,
Қапаста жатқан бауырға.
Құлашаның басына
Алтын жүген салады.
Ширата күміс құйысқан
Нақышты ерге тағады.
Түгіне жұмсақ тисін деп,
Мақпал тоқым салады,
Ерттеп алып, саймандап,
Атын сынап қарады.
Тұрманы атқа жарасқан,
Батырға тұлпар жағады,
Аттын көзін жайнатып,
Ауыздығын шайнатып,
Құйрығыменен ойнатып,
Олай-былай сыдыртып,

Ортекедей жүгіртіп,
Құлын сауыр, құлан жал
Ерекше белін бүгілтіп,
Атты баптап алыпты.
Көңілінде қалмай уайым,
Қуанғаны ердің анық-ты.
Ұлықсат бер анам деп,
Қарашаш пен Сәулеге
Баласы тілек салыпты:
— Анаңның тілін алыңыз,
Астыңа Құла ат мінгесін,
Кетпес жауға арыңыз,
Хабарсыз жатқан халқыңа,
Бүгін хабар салыңыз,
Ханға лайық сол болар —
Әскер жиып алыңыз,
Құралданып қол жиып,
Салтанатпен барыңыз,
Ақылменен ойласам,
Осы болар сәнізіз!
Анасының бұл сөзін
Төрехан мақұл көреді
Жиылсын деп азамат
Халқына әмір береді:
Елімнің батыр ұлдары
Алмас қару қайрасын.
Атқа мінген азамат
Біреуі кейін қалмасын,
Жеделге мінсін байтақ ел,
Ат жүйрігін таңдасын.
Елге әмір салыпты,
Ерлерін жиып алыпты.
Қаруланып келді ерлер
Атағы шыққан даңқты.
Қарашаш сонда сөйлейді:
— Қайырлы болсын, шырағым,

Жинаған батыр жолдасын,
Нағашыңның ескі аруак
Қысылған күнде қолдасын,
Қастық қылған дұшпанын
Бұ дүниеде оңбасын,
Аруағы бабаңның
Еңсеңе келіп орнасын.
Дұшпандық қанша қылса да,
Асылы бірге түрікпен,
Қараманның талқандап
Бұза көрме ордасын.
Жабдықтап ерлер ат мінді,
Ат құйрығын шарт түйді,
Жарқылдап күнге найзасы,
Сапар шекті, жол жүрді,
Тыным алмай күндіз-түн,
Азғана емес мол жүрді,
Төрехан батыр алдында,
Артында қалың қол жүрді,
Түстік жерге соң жүрді,
Күндіз жарыс, аударыс,
Түнде айтыс, өлең жыр,
Көңілі шат боп жүрді;
Қол алдында Төрехан
Атын сынап алуға
Санға қамшы басады,
«Шу» дегенде жануар,
Арандай аузын ашады,
Әрі-бері шапқан соң,
Ақ көбігін шашады.
Белес-белес қырқадан,
Соққан желдей аңқылдап,
Жануар құла асады.
Төрт аяқты аңдарды,
Тура келіп кеткенің,
Тұяғымен басады.

Сапардын жүрген орнына,
Тұякпен қағып жөнелді,
Аң кездесе жолына
Шанын шаңға қосулы;
Киік пенен құланның,
Алдынан орап тосулы;
Жүрген жері жол болып,
Қазылып ордай осулы;
Бір құлағы тігіліп,
Бір құлағы жығылып,
Ақ маралдай бүгіліп,
Сауырынан аққан тер,
Құндыздыктан құйылып,
Тебінгісі терлейді,
Шапқан сайын өрлейді,
Құлашын жайып сермейді.
Қатар ұшқан қаз бен ку
Қапталына ермейді.
Шыны қызып жануар
Сай-саланы көрмейді.
Кекіл қағып шұлғыды.
Орғып жануар құлаша,
Оқ жыландай ырғыды,
Жал құйрығын жел соғып,
Жұлдыздай аққан сырғыды,
Бір жабынды астынан
Былаң етіп жөнелді.
Астындағы тұлпарды,
Жетпеймін бе бұған деп,
Соғарына түлкіні.
Сол бойымен Төрехан
Бір төбеге жеткенде,
Қырық қыз нөкер қасында,
Қараман қызы Ақмаржан.
Қарсы шыға келеді.
Ат сабылтып далада,

Түлкі қуған жолшыны,
Ақмаржандар көреді.
Көреді де бір қызға,
Шақыр деп ана жолшыны,
Ханша әмір береді.
Алып келді нөкер қыз,
Ханның қызы ханшаға
Тақ иесі Төрені,
Сонда Маржан сөйлейді,
Сөйлегенде бұй деді:
— Жолаушысын жас түлек,
Сияғыңа көз салсам
Нәсілді тұқым ақ сүйек,
Батыр саған кездестім,
Тілеймін сенен бір тілек:
Көріселік жас жігіт,
Ұсынып тұрмын ақ білек.
Намыс бұған Төрехан,
Сөзін қабыл көрмеді,
Жалынып тұрған Маржанға
Ұсынып қолын бермеді.
Айласы артық Маржан қыз,
Толғанып сонда сөйледі:
— Бел, бел асқан, бел асқан,
Беліне садақ жарасқан,
Астында тұлпар Құла ат,
Түн қатырып жаратқан,
Аруағың аспанда
Бұлттарменен таласқан,
Жалғыз атты жолаушы,
Жөніңді айтшы кім едің,
Ел-жұртыңнан адасқан?
Артық туған Төрехан
Сауалын қабыл көрмеді,
Қызға жауап бермеді,
Ханның қызы ханшаға

Пансынып көңіл бөлмеді.
Сонда Маржан сөйлейді:
— Айтпасаң да білемін,
Асылың — төре, сүйегін
Менің жездем Темірхан,
Сен сонан туған жиенім,
Қарашаш пенен Сәуленін,
Бөтен демен тілегін,
Ханбибіге келер деп,
Қасыма ертіп қырық қыз,
Алдыңнан күтіп жүр едім.
Қайырлы болсын жол деді,
Сапарың болсын оң деді,
Жемісті ағаш ішінде
Алтыннан тіккен шатыр бар,
Сонда қонақ бол,— деді.
Төрехан сонда сөйлейді:
— Е, Ақмаржан, Ақмаржан,
Айта берме сөзіңді,
Сөз сұрайтын кезімді
Алдаймын деп амалмен
Сала берме ебінді.
Ұстай келдім екі ұры,
Егіз бенен Сегізді.
Талқандай келдім төрінді,
Қарамандай ханына
Бере келдім зәбірді,
Көрсетпей қайтпан көрімді.
Төреханның бұл сөзін
Тыңдаңыз да сеніңіз,
Қарамандай әкене,
Ауыр қолмен Төрехан
Келді деп хабар беріңіз,
Болсын осы тау басы —
Тоғысатын жеріміз.
Қараман болса теңдесім,

Егізбай мен Сегізді
Қорыққаннан бермесін,
Бермес болса ерлерді,
Осы таудың басында
Әскерін жиып кездессін.
Батыр болса, шамданар,
Әскерін жиып камданар,
Жиенін қолдан беруге
Хан Қараман арланар,
Арлансын да шамдансын,
Соғысқа ертең камдансын,
Ерлерін жиып қармансын.
Егер хабар бермесем,
Қапы да ісім өтті дер,
Аңсыз жатқан күнімде,
Елімді әлек етті дер,
Ұрланып шауып кетті дер!
Ханның Маржан шырағы,
Төреден сағы сынады,
Қараманның ордаға
Атының басын бұрады.
Қырық жолдас қасында,
Әкесінің алдында
Қол қусырып тұрады.
Ажары кеткен ақ жүздің
«Неге түсің қашты?» — деп
Қызынан хан сұрады:
— Ардақты қызым, базарым,
Неге кетті ажарың,
Есіттің бе, шырағым,
Бір жамандық хабарын,
Сайранға шығып жүргенде,
Біреу зәбір көрсетіп,
Сынды ма сонан назарың?
— Қайғырып, әке, келгенім,
Қаһарлы дұшпан көргенім,

Айдаһардай ысқырған,
Айбатты көріп шерлі едім,
Қарыспа туған пан көрдім,
Темірхан ұлы Төрехан
Ашуы қатты хан көрдім,
Қылышынан қан тамған,
Найзасынан зәр тамған,
Егіз, Сегіз, Ханбибі,
Қарасын іздеп ел торыған
Жас арыстан жан көрдім.
Қаһарлы қабак түйгені,
Астына Құла мінгені,
Болат сауыт кигені,
Бес қару түгел ілгені,
Жеріңе басып кіргені,
Қолыңнан жоғын бермесең
Ордана анық тимегі,
Тусам да нашар анадан
Сөзіме, әкем, көн деді.
Айтқаныма көнбесең
Әлек болар ел деді.
Халық аман, бас сауға
Егіз, Сегіз, Бибіні
Өз қолыңнан бер деді.
Айтқаныма сенбесең,
Өз қолыңнан бермесең,
Неғылғанын Төренің,
Ертеңгі күн көр деді.
Қараман сонда сөйлейді:
— Ел шегесі хан болар,
Қаһарланса әкеңнің
Жауға алды тар болар.
Ажал қуған Төрехан
Тиіп көрсін осыдан,
Кеншілікке зар болар;
Қорғалап келген жиенді

Қолдан бермек ар болар,
Ел басшысы әкене
Жаппар ие жар болар.
Келді деп жаушы саспаймын,
Қонағымды сақтаймын,
Ат жүйрігін баптаймын,
Жасағымды саптаймын,
Көк сүнгіме ту байлап,
Жалғыз атты жолшыдан,
Қара бет боп қашпаймын.
Нәсердің қара бұлтындай
Түнеріп келіп төбеден,
Табанға салып таптаймын.
Өлімтігін қаңғының,
Түрікпендегі көп төбет
Алдына сүйреп тастаймын.
Ашу бұған Қараман,
Жиылсын деп алаңға,
Еліне әмір таратты,
Ханның берген әмірі
Ілезде елге тарапты,
Намаздігер болғанда,
Жиылған ел-жұртына
Қараман сонда сөйлейді.
Сайлаулы қару-жарағы,
Әскерлерін санады,
Көп жасақтың ішінен,
Тандап жүріп Қараман,
Алты жүзін алады.
Қараман сонда сөйлейді
Топталып тұрған сабына:
— Уа ержүрек ұландар,
Құлақ сал менің жарыма!
Жеделденіп жауға ти,
Түсіріндер Төрені
Өлімнің құрсау торуна!

Каңғырып жүрген жалғыздың,
Салындар сауал жанына,
Ашыққан иттер тойынсын
Еті менен қанына!
Хан әмірін екі етпей,
Халыққа міндет тіл алмақ,
Жиылды әскер құралды ап.
Әлеһаллап¹ ұрандап,
Ертеңгі күн сәскеде
Ерлердің шебі сыналмақ.

* * *

Ертең сәске болғанда,
Қараман, Төре қолдары
Бір-біріне қаптады.
Астарында аттары,
Ауыздығы қаршылдап,
Дүбірінен жер қалтылдап,
Құтырып, орғып аттады.
Құс боп ұшты аспанға,
Тұяғы тиген тастары,
Ерегіскен екі жақ,
Өнмеңнен көз қадасып,
Кірпіктерін қақпады
Жақындап қарсы келісті.
Сүңгісін дәлдеп дұшпанға,
Ұмтылып атын тебісті.
Бір-біріне төністі.
Көп алдына Төрехан
Түнеріп нөсер бұлтындай,
Құладан тұлпар мінген ер,
Бес қабат сауыт киген ер,
Жаландатып найзасын

¹ Түрікменнің жауынгерлік ұраны.

Ойнатып көкке шүйген ер,
Қараманның қол басы,
Жаны шығар бірге жолдасы,
Күш қайраттың қордасы,
Қаһарбекке қадалып,
Қабағын қарыс түйген ер.
Ағызған бойы Төрехан
Әскерін бастап дұшпанға
Арыстандай тиісті.
Қараманның інісі,
Қаһарбек батыр сүйікті
Бұл жау емес бұрын да,
Талай жауға тиіпті.
Тисе жауын ойрандап,
Салыпты талай бүлікті.
Бүгін де сондай жынданып,
Сар тұлпарын мініпті,
Ерге басып төстігін,
Күдісті белін бүгіпті.
Төрехандай балаға
Жыландай көзін тігіпті.
Төрехан мен Қаһарбек,
Ағызған бойы аттарын
Қарсы келіп қалысты,
Қаһарланған Қаһарбек,
Жүрегіне Төренің
Сүңгісін салып қалыпты.
Жау найзасын дарытпай,
Сүңгімен Төре қағыпты.
Бірін-бірі ала алмай,
Ағып өте барыпты.
Араласты, қолдасты,
Қаптаған қалың қол енді
Айласы көп өнерлі,
Екі жақ та айкасып,
Қызып ала жөнелді.

Екі жақта екшелген,
Жаудан қайтпас беренді.
Ат үстінде алысты,
Қарсы келсе, қаскарып,
Семсерімен шабысты,
Ат бөксесін жалт берсе,
Көк сүнгімен шанышты.
«Алдырман өлмей жауға!» — деп
Сарбаздар таймай қарысты.
Қос қаһарман кез келсе,
Семсерлерін жанысты.
Сынғанда қылыш, найзасы,
Ат үстінен алысты.
Бір-біріне жабысты,
Білегі күшті балуандар,
Тақымы босты аударып,
Ат үстінен алыпты.
Реті келсе атынан
Жерге түсе қалыпты,
Бірін-бірі шалыпты.
Алып-ұрып қос бүктеп,
Шалқасынан салыпты.
Қаһарлы мықты береннен,
Талай жасық талыпты.
Күн төбеге жеткенде,
Екеуі қарсы келгені,
Бірін-бірі көргеннен
Қаһар мен Төре қос пері
Найзаласа бергені.
Алдырмаста айласы,
Бір-бірі күшін бермеді.
Жекпе-жегі екі ердің.
Күшейді де өрледі,
Екеуі де айлакер,
Алар жерін селдеді.
Үйіріп алып шоқпарын,

Бірін-бірі ұрады.
Ұрғанға шоқпар шыдамай,
Сағағынан сынады.
Ердің мықты болмағы
Басқа қонған бағынан.
Қаһарлы ер еді күші асқан
Түрікпеннің табынан,
Сабақтан шоқпар сынғасын
Айбалтаға қол салды,
Екі ер де қажыған,
Шабысканда құлаштап,
Балта да шіркін шыдамай,
Сынып түсті сабынан.
Шегінісіп тұрады,
Қорамсақта жебеге,
Екеуі қолын сұғады,
Жасы үлкен Қаһарбек
Кезек бер деп сұрады,
Төрехан сонда сөйледі:
— Түрікпеннің ері едің,
Атағың шыққан сен едің
Күшіңе сенген Қаһарбек
Талайды сойып жеп едің.
Еліңе келген қонақ ем,
Қорыққаннан, сасқаннан,
Сұраған кезек нең едің?
Көмусіз қалам мен өлсем
Сыйлар сені өз елің,
Анадан туған нашар ит,
Қаймықпаймын оғыңнан
Жолсыз да болса көнемін.
Қасқайып қарсы тұрайың,
Қапы қалмай дәлдеп ат,
Қоян жүрек қорқақ ит,
Кезегінді беремін.
Қаһарбек сонда долданды,

Төрехандай төрені
Атамын деп ондалды,
Тастан өткен жебесін
Толғап-толғап қолға алды.
Саржаға орын кереді,
Қозы жауырын көктеме оқ.
Ұзындығы кез еді.
Толғап тартып жебесін
Ататұғын кезі еді,
«Алтын ердің қасы деп,
Қақ жүректің басы деп,
Ажал оқтың тұсы деп,
Өлер жерің осы деп»,—
Толғап тартып қалады.
Үзенгіге тіреліп,
Шіренгенде табаны,
Бес кабат берік сауыттың,
Төртеуін жебе жарады.
Бесіншіге жеткенде
Оғы тоқтап қалады.
Оқтан есен қалғасын,
«Оғыннан аман қалдым»,— деп,
Толықсып жүзі Төрехан,
Саржаға жебе салады.
Тарса түйіп қабағын
Шірене тартып қалады,
Қаһарбек атты қаһарман
Оқ қадалып жүректен,
Сар тұлпардың белінен
Төңкеріліп барады,
«Апа!» — деп құлап табанда,
Топырақты қабады.
Күн төбеден ауғанда,
Әскерге жетті Қараман,
Астына мінген тұлпардың
Жал күйрығын тараған,

Үстіне киген ақ сауыт
Көп сауыттан қалаған,
Тұяғынан атының
Тозаң көкке бораған,
Айқайлап кірді соғысқа,
Қарт бурадай жараған.
— Сарбаздарым, жолдас деп,
Жау жаққа маған жолды аш деп,
Мен тиісем бәлемге,
Қаңғырған Төре оңбас деп,
Қаһарбегім өлгесін
Қимылдамай болмас деп,
Төренің қанын сімірмей,
Қаһарбек орны толмас деп,
Бас боп өзі Қараман
Қыздырды қырғын соғысты
Екі жақтың әскері
Жігермен қайта тоғысты.
Найзаменен шанышып,
Қылышпенен қағысып,
Шокпарменен соғысты.
Қараман ханды көргесін,
«Әләһалап» акырып,
Айқайлап ұран шақырып,
Түрікпендер өрледі,
Төренің қолын жапырып,
Бұршақтай жауып түйдектеп
Қу жебелер атылып,
Шуылдасты түрікпен
Аруағын асырып,
Төренің қолын қарқынмен
Белден-белге қашырып,
Төрехан қолы сасады.
Сасқан емей немене,
Бытырап кейін қашады.
Бере алмай төтеп дұшпанға

Бір-біріне жабысты,
Белдерінен алысты.
Қайраты басым жас батыр
Қарамандай патшаны
Ерінен жұлып алыпты.
Алғанмен қоймай Қараны
Тақымына салыпты.
Қысып, қысып қойғанда,
Мұрнынан қан ағыпты.
Қараман сонда зарлады:
— Мен Қараман батыр текті едім,
Апырм-ай менің неткенім.
Өзімнен кіші баланың,
Тақымында кеткенім,
Уа, дариға дүние-ай,
Арманда болып өткенім.
Амалым бар ма сұм жалған,
Дегеніме жетпедім.
Қараманды Төрехан
Бөктеріп атқа алады,
Шынжырменен шыңғыртып
Берік етіп таңады,
Құнан қойдай бөктеріп
Алып кетіп барады.
Қалың қолды қасқайтып,
Жарып кетіп барады.
Қылышынан қан жосып,
Жау қолына ойранды
Салып кетіп барады.
Өзінің де Төренің
Самайынан қан жосып
Ағып кетіп барады.
Күн бесінге жеткенде,
Жау тозғындап тарады,
Дұшпан қолы қашты енді
Бетіне алып қаланы.

Жеткендерін шабақтап,
Төреханның көп батыр
Қуып кетіп барады.
Сол кеткеннен қалаға,
Кіреді Төре жарағы.
Соғысқан жауын қашырып,
Жарқылдатып қаруды,
Қалаға кіріп баруды.
Қол қусырып алдынан
Халқы күтіп алулы,
Төремен бітім жасауға,
Хан ханшасы Маржан қыз
Халқына хабар салулы,
Төреге өзі келулі,
Қол қусырып, жиен, деп,
Көтеріп аттан алулы,
Қызметі ханшаның,
Төреханға жағулы,
Маржан қыз сонда сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
— Жаулық қылды, Төрехан
Егіз бен Сегіз өзіңе,
Құлақ салып тыңдаңыз
Маржан қыздың сөзіне,
Жау шыдамас батырсың
Садағыңның кезіне,
Жаман туған Егіздің
Кесірі тиді еліме.
Қонағымды бермен деп,
Өлім жетті еріме,
Қызмет етіп қарайын,
Қонақ бол Төре төріме,
Тілегім бар тілейтін,
Беремісің өзіме
Ойлаған батыр қаралды,
Егізбай мен Сегізбай

Қаракөңіл арамды,
Кесірі тиіп солардың
Мал мен басым таланды.
Қаһарын күшті жиенсің,
Халқыма бер сауғаны.
Өтінемін, Төрехан,
Қанжығана бөктерген,
Қапастан құтқар бабамды.
Төрехан сонда сөйледі:
— Нағашы, айтқан сөзіңді.
Енді бөтен демейін,
Айтқаныңа көнейін,
Тілегінді берейін.
Ашу кернеп келгенде,
Ақыл болмас адамда,
Жеделденсе кімде-кім,
Берік тұрар қаралда,
Бермен қарап жүрерде,
Белге қару ілерде,
Қараманды сақта деп,
Өтінішін көп айтқан
Қарашаштай анам да.
Өтінішін ақтайын,
Қараманды сақтайын,
Қарашаш үшін, сен үшін
Алжыған атаң Қараны,
Атпайын да шаппайын,
Маған Маржан жалындың
Күнәсін кешіп атаңның,
Жалынғанға бағындым,
Кеткеніне көп болды,
Ханбиімді сағындым.
Қызмет етер жеріңіз,
Бауыр тәтті-ау жалғанда
Бұл сөзіме сеніңіз.
Сағынғаннан аңсаймын,

Осы түннің ішінде
Бибімді тауып беріңіз.
Ал, Амқаржан, басшы бол
Сенімен бірге ерейін.
Сағынып келдім алыстан
Шырағымды көрейін.
Артымнан ерген жалғасым
Ақ бетінен өбейін,
Сағынғаннан сарғайған
Іштен шерді төгейін.
— Апар мені,— деп еді.
Төрехандай батырды
Қарындасы Бибіге
Маржан бастап келеді.
Жиылып тұрған көп халық,
Жолын аша береді,
Төрехан келді деген сөз,
Бибіге жетіп, о дағы,
Көкесін күткен жер еді.
Бұрын барам дегенде,
Соғыста жазым болар деп,
Жібермеген нөкері,
Қырық қыз жолдас қасында,
Төреханды көргесін,
Құшақ жая береді.
Қарындасын Төрехан
Ақ бетінен өбеді.
Жүрген бала тарығып,
Қайғы шермен қамығып,
Жүрегі тулап қабынып,
Жан көкешін көргесін
Шыдап тұрсын нағылып.
Қуанғаннан жылайды,
Көзінің жасын бұлайды,
Мауқын басып болғасын,
Сәуле менен Қарашаш,

Аналарын сұрайды.
— Сағынғаннан Бибісін
Екі анаң тарыққан
Көреміз деп қай күні
Ұйқысы қашып зарыққан.
Көңілі түсіп жабыққан.
Кеткеніме көп болды
Туып өскен халықтан,
Ана мен ел аман-сау,
Сәлем жолдап жатқан-ды.
Ханбибim, саған алыстан.
Амандық сұрап болыстық,
Көп тұрмайық бекерге,
Егізбай мен Сегізбай
Екі сұмның қорлығы
Көкіректен кетер ме?
Ұлықсат бер барайын,
Екі жарым, есерге.
Бауырым, енді барамын,
Сұмдардың басын кесерге.
Мені әлек еткенде
Қара ат пенен өзінді
Ұрлап алып кеткенде,
Төрехан жалғыз, мен екеу,
Кегімді алам деп еді,
Қара ниет залымның
Туғанға бар ма керегі?
Мен жалғыз да ол екеу.
Шайқасып бір көрейін,
Ит сазасын берейін.
Ұлықсат бер, бауырым,
Есіп қанын төгейін.
Жаман туған жақыннан
Атасы басқа жат артық
Жанын алып келейін.
Ханбибі сонда сөйледі,

Сөйлегенде бұй деді:
— Айтамын арыз, жан көке,
Бір іс қапыл өткенді,
Арадағы сөзге азып,
Екі ағаң әлек еткен-ді,
Жасы үлкеннің хақы бар
Олардың сөзі өктемді.
Мен үшін таста, хан көке,
Туысыңа өкпенді.
Төрехан сонда сөйледі:
— Көрген қорлық көп еді,
Көрмеген қорлық жоқ еді,
Қорлығынан иттердің,
Ішім жалын шоқ еді,
Екеуіне керегі
Саржаның улы оғы еді.
Берер ем сұмның сазайын.
Сен үшін кештім күнәсін,
Сонда да бірақ барайын,
Іздеп тауып алайын,
Есіне түссін екінші
Кетпес таңба салайын
Ұлықсат сұрап алады,
Екеуі жатқан жеріне
Салдыртып жетіп барады.

«Төрехан келіп қалды» деп,
Жанашыр бір құрбысы,
Егізге хабар салады.
Екі «батыр» сасады,
Жүректері дүрсілдеп,
Уһлеп аузын ашады,
Адырайып көздері
Құттары әбден қашады.
Алқызыл мен Сарқызыл
Мініп ала асады.

Қашқанын көріп Төрехан
Құлаға қамшы басады.
Төрехан жетіп келіпті.
Еңсесіне Егіздің
Желекті найза төніпті.
Қорыққаннан Егізбай
Өкіріп жылай беріпті.
Төнген найза еңседен
Қылт-қылт етіп тұрады.

Жалғаншыда жан тәтті,
Өкіріп Егіз жылады,
Қарсыласар күні жоқ,
Шығатұғын үні жоқ.
Қол-аяғы құрысып,
Ат үстінен бүрісіп,
Ерден ауып жылысып,
Егізбай жерге құлады,
Көзін тастай жұмады.

Қойнына басын тығады,
«Жан сауға, көке, жан сауға»
Деген үні күрмеліп,
Азар-азар шығады.
Көрген халық күлсін деп,
Есіне түсіп жүрсін деп.
Төрехандай батырың
Аттан түсе қалыпты,
Егізбайдай жарымның
Құлағын кесіп алыпты.

Бұл уақытта Сегіздің
Жүрегі әбден сығылған,
Төрехан көріп қалар деп,
Бір жыраға тығылған.
Қос өкпесі дүрсілдеп

Бағы тайған тұғырдан.
— Біраз мезгіл өтті-ау деп,
Кідіріп мұнда жатқанда,
Бір қоян қашып кеті-ау деп.
Жан ұшырған бейшара,
Қоян қасқа епті-ау деп,
Түрікпеннің жерінде,
Жыра мен шұқыр көпті-ау деп,
Қай шұқырдың тасасын
Сорлы кеуек етті-ау деп,
Жағалап жүріп қарады,
Бір қазынды шұқырда,
Сегізбайдай ағанын
Үстінен шығып қалады.
Ентігіп жатыр күрсілдеп,
Жүрегі соғып дүрсілдеп,
Кеуектегі қояндай
Мойнын тығып бүлкілдеп,
Қуарыпты ажары,
Кездесе кетті сол жерде
Екеуінің назары.

Алмас қылыш қолға алып
Қасына жетіп келіпті,
Үстіне келіп төніпті,
Ұшып тұрып Сегізбай,
Қол қусырып тұра кеп
Төреге сәлем беріпті.

Бауырым деп жылады.
Қол қусырып тұрады.
Жан сауғалап қалшылдап,
«Күнәмді кеш» деп сұрады.
— Азғырумен азғанмын,
Ақылым жоқ жазғанмын,
Саған қастық қылам деп,

Ханбибі мен Кара атты
Ордаңнан ұрлап алғанмын.
Бүлік қылдым мен дейді,
Не етсенде, бауырым,
Істегенің жөн дейді,
Күнәмді кешіп, Төрешім,
Бір шыбындай жанымды
Жан сауғаға бер,— дейді.

— Іс қылдыңдар бекерге,
Екеуіңнің қорлығың
Өмірде естен кетер ме,
Карашаш, Бибі көңлі үшін,
Амалсыздан күнәнді,
Кештім залым есер,— деп
Ер Төрехан екеуін,
Аттарына мінгізді,
Қатарға алып жүргізді.
Жиналған көп халыққа
Даналығын білгізді.

Тамашаға танданып,
Жиылған халық көп еді,
Ханбибідей балаға
Екеуін алып келеді,
Үсті-басы қызыл қан
Егізбайды сол кезде
Ханбибі бала көреді.

Ханбибінің Төреге
Сондағы айтқан сөзі еді:
— Өтініп едім мен дейді,
Өтінішін бердім деп,
Айтқан едің сен дейді,
Құлақ бастың сәні еді,
Құлағын кескен нең? дейді,

Күлкісі болар Егізбай
Ертеңгі күн халықтың,
Бастың құлақ ажары ед
Құлағын кесіп алыпсың,
Басына қайғы салыпсың.

Сонда Егізбай сөйледі:
— Өкпелеме Төреге,
Ханбибі қалқам, сен дейді,
Әуелінде бүлікті
Бастаған ағаң мен дейді,
Ісім бұзық болғасын,
Төрештікі жөн дейді.

Тілегенде тілек бермедім
Ақ сүт берген анама,
Өлімді жер кездесті,
Шыбын жанымды алғын тек,
Төреханнан қала да.
«Бұрынғыдан нақыл бар,
Атқа келген бәледен
Айыл-тұрман садаға,
Басқа келген бәледен,
Бастан құлақ садаға».
Сүйтіп жатқан жерінде
Хан хабаршы салады:

— Жиенім қонақ болсын деп,
Ордама халық толсын деп,
Бүгін, ертең Төрехан,
Ерлерімен қонсын деп,
Шақырып өзі алады,
Даярлаулы тағамы,
Күюлы арақ-шарабы,
Тартулы алуан табағы,
Ортасында орданың

Мейізбенен ашытқан
Қымызбенен қойды сабаны,
Мақпал көрпе жабады,
Гауһар шамдал жағады,
Қонақтармен күлісіп,
Мамырлаған аққудай
Маржан қыз жүр көлбендеп,
Қасында қырық жараны,
Әзілдесіп қыздармен,
Нағашыға ырза боп,
Төрехан отыр жоғары.

Егізбай жүр құнтиып,
Құлақсыз басы сымпыып,
Төрехандай ініге
О да ырза болады.
Сол шаттықты думанмен,
Түрікпенге Төрехан
Екі күн бойы қонады.

Үшінші күн болғанда,
Қараманмен достасып,
Құшақтасып қоштасып,
Апаларын көрсін деп,
Көріп сәлем берсін деп,
Маржан қызды ерітіп,
Төре мен Егіз, Сегізбай,
Ханбибі бала, көп әскер
Қайтады кейін еліне,
Туып-өскен жеріне,
Темірхандай әкенің
Берекелі төріне.
Бірге туған бауырлар
Достасып қол берген жер,
Ұмыт болып өткен күн
Шын достыққа енген жер,

Бір жарым ай жол жүріп,
Сәуленің сәнді ордасын
Көз ұшынан көрген жер.
Туып-өскен мекенге
Соныменен тыңдаушым
Ерлік пенен ізгілік
Зұлымдықты жеңген жер.

К

ырық таңбалы Қырымда, он екі жарым Үрімде, он екі жарым хан өткен. Сол хандардың біреуі Ақжонас болған. Өзінің жасы жетпісте, әйелінің жасы елуде еді.

Өзінің баласы жоқ еді, бірақ Ақжонас оны ойға алмаған. Бір күндері қатыны кеңес құрып былай деді:

Жас болса жетті,
Үлкендік те мендетті,
Бір перзент бермей бұл күнде
Құдайдың өзі шөлдетті.
Алпыс деген алыс па?
Ер өледі намысқа,
Құдайдан бала тілелік.

Сонда Ақжонасқа ой түсті, ой түсіп мұнайды, сонан соң бәйбішесі, мұның қалай? — деп Жоностан сұрайды.

— Мен ертең қазы, ғұлама, билерімді жинайын, сосын мұның қалай екенін сұрайын, — деп ойлады, Ақжонас ертеңгісін әкімдерді шақыртып алып сұрады:

Қазы, мүфті сіз, — деді,
Перзентсіз болдық біз, — деді,
Жас жетпіске толғаны,
Үлкендіктің мысалы,

Жүз алпыс екі тамырдын
Бәрі бірдей солғаны.
Елуде еді алғаным,
Бір перзенттің зарпынан
Күшті болды арманым.
Сонда қазы, мүфти камалды,
Патшасы бұлай айтқан соң
Таба алмады амалды.

Аралхан дейтін бір зор кази бар еді, сол қолындағы кітабын суырып алып, Ақжонасқа былай деді:

Түйе тілесен сұлтаным,
Ойсыл қара пірі бар.
Одан барып тіленіз,
Кой тілесен Шопан бар,
Мұнан барып тілеңіз,
Басына барып түнеңіз.
Тілесен сиыр, сұлтаным,
Зенгі баба пірлер бар,
Соған барып тілеңіз,
Басына барып түнеңіз.
Бас тілесен, сұлтаным,
Шаһимардан оған бар,
Алланың шері Арыслан,
Арыслан деп ат қойған
Соған барып түнеңіз,
Содан перзент тіленіз,
Мырзалықты тілесен
Садуақас, оған бар,
Оған барып түнеңіз,
Одан мырзалық тіленіз,— деді.

Ақжонас Аралхан қазының бұл сөзін мақұл көріп, қасына Аралханды және бір-ер жігітті алып әулие-әнбиелерден перзент тілемек болып жүруге айналды.

Сонда Ақжонастын әйелі Арубибі мен де жүрейін деп сөйледі.

Сөйлегенде бүйдеді:
— Айналайын, алғаным,
Дүниенің білдім жалғаным,
Сен кеткен соң далаға
Мендей сорлы бейшара
Іші жанып өртеніп,
Тұра ала ма қалаға?!
Шырын шекер бал татқан,
Тар төсекте бір жатқан,
Егер кетсең далаға,
Кім бас болар қалаға?
Айналайын, алғаным,
Дүниенің білдім жалғаным,
Осы жерде отырып,
Жаксы емес пе мұнан да
Бір аруды алғаным?
Сонда Ақжонас сөйлейді:
— Әуре болма жарқыным,
Сексен күнде келермін,
Қайта айналып мен деңі,
Отыра бер орданда,
Қайғы етпе сен! — деңі.
Сол сөзді айтып Ақжонас
Батыр туған еріңіз
Кетуге атты жөндеді.

Үшеуі дүйсенбі күні жол шегіп шықты.

Өтті шаттан аяндап
Отыра алмады баяулап,
Екеуінің мінгені
Белгілі кату көк еді,
Жануардың шабысы

Таусылмастай көп еді,
Жонас мінген Ақтанау
Ауыздықпен алысып,
Аспанға қарғып келеді,
Бөкең, бөкең желеді,
Шаңқай түсте жөнеді,
Ар жағында тар қолтық
Одан өтіп келеді.
Бірнеше күн болғанда,
Күн намазшамға толғанда,
Оның арты Құбатау,
Соған барып енеді.
Астындағы Ақтанау
Қайраты оның таусылмай
Әлі дөңгеленіп келеді.
Арғы жағын сұрасаң
Амудария су еді,
Жағасы қалың ну еді,
Сол нуды келді жағалап.
Қырық күндей жол жүрді,
Аз ғана емес мол жүрді,
Аты арып, тон тозып,
Сонда жеткен секілді.
Әзірет Әлі жатқан жерлерге,
Мекендеген елдерге.
Жақын қалды моласы,
Моланың көрді қарасын
Ақжонас та ер еді,
Астындағы тұлпардан
Түсе қалып ханыңыз
Жолдасқа атты береді.
Етігін салып ныққа
Жаяулатып жөнеді.
Желген атқа ол батыр
Бір перзенттің зарпынан,
Жүгірумен ереді.

Моласының басына
Келді батыр қасына,
Табытын оның құшақтап,
Хан да болса жылады
Көзінен жасы бұршақтап.
Ақжонас сонда сөйледі:
— Асыл туған Арыслан,
Бір перзентке зар болып,
Басыңа келіп түнедім,
Жатып перзент тіледім.
Тілегімді бере көр,
Көздің жасын көрекөр.
Тілекті егер бермесең,
Жіберме мені алып қал,
Тар шұңқырға мені сал.

Бір кезде Ақжонастың көзі ілініп кеткен екен. Арыслан келіп: «Ақжонас, енді тілегінді бердім, аулыңа қайт, үлкен кенеспен шығып едің, әйеліңнен ұл туар, атын Кенес кой!» — деп өзі ғайып болды. Ақжонас басын көтеріп алып, серіктеріне тұрыңыз деді. Қырық қадам шыққанша атқа мінбеді, қырық қадам жерге шыққан соң атқа мінеді.

Шылбырдан ұстап алады,
Үзенгіге аяқ салады,
Үшеуі де сол жерден
Атқа мініп қалады,
Атқа мініп жол жүрді,
Қисабы жоқ мол жүрді,
Баяғы кеткен ізімен
Отыз күнде барады.
Бір мезгілдер болғанда,
Ауылдың көрді қарасын
Көрініп қалды шамасы.

Сонда Арубибі алдынан шығып Жонасқа келіп сөйлей бастады.

Көзінің жасы төгіліп,
Арубибі бәйбіше
Келді жылап еріне,
Жылай тұрып жырлады:
— Сау саламат қайттың ба?
Арызынды сіз барып,
Арысланға айттың ба?
Алла тілек берді ме?
Көзің жасын көрді ме?
Сонда Акжонас сөйледі:
— Қабыл болып тілегім,
Кірді жана іренім,
Жарылып тұр, алғаным,
Бұ дүниеде жүрегім.
Берермін деді бір перзент,
Кенесіп көрген перзенттің
Атын Кенес қой деді.
Осынан үйге барған соң
Қыларсын жақсы той деді.
Жетпіс күнге толады,
Қатын жерік болады,
Койдан қошқар сойдырды,
Жерігі оған қанбады,
Сиырдан бұқа сойдырды,
Жерігі бұған қанбады,
Жылқыдан сойды айғырды,
Тағы жерігі қанбады.
Түйеден бура сойдырды
Жерігі оған қанбады.

Сонда Арал қазыны шақыртып алады. Акжонас айтты:
«Мынау әйелдің жерігі қанбады, бұған не амал етемін»,— деді.
«Бұрынғы уақытта осындай жерігі қанбаған кісіге айдаһардың,
не сары үйектің¹ басын жесе қанатын еді» — деді. Сонда хан

¹ Сары үйек — жылан.

бұйырды: «Қайдан да болса осыған жеті сары үйек алып келін-
дер»,— деді. Баяғыдан тілектес болып жүрген Сұлтанәлі батыр
сол сары үйекке кетті.

Таудан барып батырын,
Сары үйекті жеті алады,
Суырып тілін алған соң —
Дорбаға оны салады.

Үйге келген соң үйдегі жандарды шығарып жіберіп, сары
үйекті дорбадан алып, көптің алдына шашады.

Манайдағы қатындар
Жыланды көріп қашады.
Былайғы қатын кашса да
Арубибі қашпады,
Екі көзін қадады,
Жыланды алып келгені
Ол аруға жарады.
Арубибі арудың
Жыланды берді асына-ай.
Шикі тұрған жыланның
Аузына салды басын-ай,
Шайнамай тұрып жұтады.
Жерігі сонда қанады,
Жеті жыланның бар басын
Шайнамай жұтып алады.
Тоғыз ай он күн толғанда,
Таң атар шак болғанда
Арубибі толғатты,
Адалбақан құрдырды,
Ноғайлының кемпірін
Қатарына жидырды.
Отыз кемпір болады,
Кемпірге үйі толады.

Ақжонас үйге тұрмады, үйден ұзап та кетпеді. Есігер ме екем деп жүрді даусын шырылдаған баланың.

Он күнге дейін Арал қазының қатыны сол Арубибінің қасында отырды. Бала шырылдап жерге түскенде Ақтанау тұлпардан Ақжонас та жерге құлап түсті. Аз ғана жатып басын көтергенде ол баланы баурына басты, сол баланы баурына басуы мен Ақжонастың қасына барып Ақбибі сұлу сөйледі:

— Халық ұстаған ханымыз,
Артық туған жанымыз,
Көтер сұлтан басыңды,
Перзентің келді қасыңа.

Сонда баланы көрсетпей тұр екен.

Рас па деп сөзіңіз,
Әкелдің бе? — деді өзіңіз,

Бауырда басулы жатқан баланы: «мінеки деді баланыз. Өз көзіңізбен қараныз» — деді. Сонда хан баланы ұстайын деп жүріп еді, қатын баланы бермей кейін шегінді.

— Бермейсін неге сен — деді,
Еремін бе мен — деді,
Сонда қатын сөйлейді:
— Бермегенім мен — деді
Бекісін деп ойлаймын,
Ханымыз сенің буының,
Бергеннен соң баланы
Ақжонастай ханыңыз,
Баланы алды құшақтап,
Омырауын ашады,
Баурына басады,
Ақжонастың еті тиді етіне,
Осының бала екені рас па деп,

Бегін сонда ашады.
Үйге алып келеді,
Келген отыз кемпірге
Ізі жолың құтты деп,
Бір жаулық, бір қойдан береді.
«Жасың ұзақ болсын» — деп,
Кемпірлер берді батасын.
Той қылам деп Ақжонас
Ноғайға салды хабарды,
Ноғайды жинап алады,
Атағын оның білдіріп,
Ортаға оны саларға
Кеңес жерге түскен соң,
Билер мырза бегілері
Бәрі тойға жиналды
Артық туған ерлері.
Үш күн ұдай той қылып,
Тоғыз күн ұдай ойын қылып,
Балуан тұрды күресіп,
Ат шаптырып, той қылып,
Алтын қабақ аттырды,
Қызыққа сүйтіп баттырды.

Бала төртке толады,
Недәуір жігіт болады,
Сақа топай қолға алып,
Балаға таман барады.
Қарағым жігіт болды деп,
Анасы сырттан қарады.
Баланың жасы бес толды,
Шешесіне недәуір
Бала жақсы ес болды.
Алтыға жасы жетеді,
Үйге келмей баламен
Ойнаймын деп кетеді.
Ойнады бала асықты,

Асык ойнап машықты.
Тартып алды балалар
Сака топай асықты.
Бестен жасы өткен соң,
Алтыға жасы жеткен соң,
Артык туған ер Кеңес
Баламен салды төбелес.
Балалар біткен камайды,
Атадан жалғыз ку бас,— деп,
Балалар оны сабайды.

Үйіне келіп Кеңес анасына сөйлейді:

— Айналайын анамыз,
Желді күні панамыз,
Жок па еді іні, ағамыз?
Атадан жалғыз болдык па?
Есіркейтін бенде жок,
Жаны ашитын елде жок,
Аяйтұғын бенде жок.
Сонда кемпір сөйлейді,
Сөйлегенде бүйдейді:
— Айналайын шырағым,
Ұстаған қолға пырағым.
Атан еді Ақжонас
Ежелден о да жалғыз бас
Аға менен іні жок,
Ерліктен баска міні жок,
Айтушы еді билікті,
Ақылы көп мол еді.
Ақылмен жанды билеген,
Ақылы асқан сол еді.
Астана халықты менгерді,
Азын көпке тенгерді,
Атан сондай ер деді.
Жас басыннан жабықпа,

Ел билерсін сен деді.
Енді барма балаға,
Қаңғырма құр далаға.
Асыл туған ер деді,
Атанның бар да қасына,
Жүре берші сен деді,
Кемпір сүйтіп сөйледі.

Кеңес еш нәрсе айтпады, тек былай деп ой ойлады.

«Үйде тұрып не етем? — деп,
Енді ерлік етем — деп,
Кеңес бала ойлады:
Ер белгісін етем,— деп,
Басқа жаққа кетем,— деп.
Шығып Кеңес қарады,
Ақтанауға барады,
Алтынды тұрман, ер жүген
Атқа тегіс салады.
Айыл тұрман бек тартып,
Құйысқанын қысқартып,
Жақсылап бекітіп алады.
Шығарып атты алған соң
Үйге таман барады,
Ақжонас киген ақ сауыт,
Үстіне киіп алады.
Басына киді дулыға,
Үйде тұрған сұр жебе,
Оны қолға алады.
Керегеде ақ берен,
Мұны да белге ш'алады.
Жайыменен қозғалып,
Ақтанауға барады,
Бара мініп алады.
Әкесі мен шешесі
Жүдә білмей қалады.

Үй сыртында ақ сүнгі,
Қайта оған барады,
Суырып қолға алады.
Есікке жақын барады,
Шешесі біліп қалады.
Шыға келді шешесі,
Ешқайсынан кем емес,
Ер Кеңестің мүшесі.
Анасы кіріп сөйледі,
Көзінің жасы төгіліп,
Жылай келді егіліп:
— Сұңқарым енді қонар ма?
Құба арлан жортар сонарға,
Жалғызым кетсең сен деді,
Кәріп болдым мен деді,
Артыңда қалды атаныз,
Жылап қалды анаңыз,
Анаңызға қараңыз.
Сәби туған баласың,
Жасбасыңнан жау іздеп,
Жапанда жалғыз қаласын,
Шырағым, қайда барасын?
Жолдассыз туған дарасын,
Адам тастап кете ме,
Өзінің ата-анасын?
Кімдер алып кетпейді
Атаңның тұрған қаласын?
Жас сексенге толғасын
Білемісін атаңның,
Қандай қайрат шамасын?
Сексенге жетіп меңдеген,
Тек жаны бар әкеннің,
Бұ жалғанда өлмеген.
Жас сексенге келгенше,
Бір перзентті көре алмай,
Әкең еді шөлдеген.

Зарғып көрген баласы,
Ата менен ананды
Тастап қайда барасың?
Алтыға жасың толғанда,
Жауға барсаң болмай ма?
Өзің жігіт болғанда.
Алтыға келген жасында,
Жолдасың жоқ қасында,
Қандай жерге барасын?
Қандай жауды аласын?
Сонда Кеңес сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
— Берсе тәңрі тілекті,
Барарымды сұрасаң,
Қалмақтың ханы Қара-ды,
Қайғы етпеңіз, анажан,
Балаң соған барады.
Құр қайғыдан пайда жоқ,
Тілімді алсаң жылама,
Астымдағы Ақтанау
Ол шабыстан тана ма?
Атқа мініп алған соң
Бармай жауға, анажан,
Балаң енді қала ма?
Сонда кемпір қарады:
— Шырағым, емші маманыз,
Сағынып көрген баламыз,
Не шара бар құдайға
Жылауменен қаламыз.

Сонда Ақжонас үйден шыға келіп, баласына бір сөз сөйледі:

— Айналайын жан балам,
Ақжонас жаяу қалды деп,
Қалмақтар қалар қуанып,
Мен қалдым ғой қуарып.

Калмак келер қалаға,
Мен қалдым ғой бәлеге.
Тілімді алсан перзентім,
Кетпегейсін далаға.
Мекендеп тұрсаң болмай ма,
Осы тұрған қалаға?
Енді балам мен өлдім,
Астыма мінер атым жоқ,
Колыма алар қару жоқ,
Мен өлгенге теңелдім.
Енді мені өлді де,
Арсалан болсын панаңыз,
Не қылса да әкенде
Енді қылар шама жоқ!
Қала берді Ақжонас,
Кенестейін балаға,
«Қош аман бол!» — деді де.
Кетті бала далаға,
Ақтанаудай тұлпармен
Кеңес бала келеді,
Табандатып желеді,
Сексен күндік жол еді,
Он бес күндігі шөл еді,
Сол сексен күндік жерлерге,
Зар желуімен отырып,
Жетермін қырық күнде деп еді.

Сонда қалмақтың қызы Қарлығаш жатып түс көреді, келіп әкесі Қараға сөйлей берді. Қара деген қалмақтың қарғысы қатты жан еді, қарғағаны өлмей қалмайтын еді. Егер әскер мен шабуға қол келсе, теріс қарап жатып қарғаушы еді. Оның қарғысынан жан қалмаушы еді. Оның қарғысы атқан оқтан бетер еді. Қарғысынан қырылған кісінің сүйегі бір тау болып тұрушы еді. Сонда Қарлығаштың айтқан сөзі:

— Әке, келдім мен дейді,
Жатырмысын саламат?

Басыңды көтер, әкежан,
Мен сізден туған балапан
Көрейін жүзің мен деді!

Қара калмақ есін біліп етегін жинағанша баласы әкесін,
әкесі баласын көрмеген екен.

— Перзентім, бері кел,— деді,
Бұрын сонды көрмедім,
Көрейінші енді мен сені!

Сонда Қарлығаш келіп әкесіне сөз сөйлей бастайды:

— Асылы артық данамыз,
Ақылы асқан бабамыз,
Ата көрдім түс деді,
Аспаннан қара құс келді,
Қалаңа жақын қонарға.
Қалқың болып шулады,
Сол қара құс қонарда.
Шулаған халқың онар ма?
Осы түсім жаман түс,
Келетін жау болар ма?
Келмей отыр іренім,
Тігіреп отыр жүрегім,
Егер қонса қалаға,
Дұшпан осы болар ма?
Осы түстен қорықтым,
Көруге келдім өзінді,
Жорышы, осы түсімді,
Көтергін, әке, басыңды,
Отырдым, әке, қасыңда,
Келген дұшпан бұл болып
Ала ма, әке, қаланды?
Жылатпасын баланды.
Жинашы, әке, еліңді,
Бекіте берші беліңді,

Тастамай, әке, жинашы,
Қайратты туған ерінді.
Жина қылыш, найзаны,
Тастама жауға айланды,
Жасашы айла сен,— деді,
Болдым айтып мен,— деді.
Сонда Кара сөйледі,
Сөйлегенде бүй деді:
— Қайғы етпе, балам, сен деді,
Теріс қарап жатармын,
Қарғыспенен атармын,
Ұрттап қанын татармын.
Егер келсе қалаға
Олжаға атын алармын.
Қанша қатты болсада
Сүйегін отқа жағармын,
Үйіліп жатқан сүйекке
Оны да балам салармын.
Сүйтіп құлқын табармын.
Өлтіремін мен деді,
Қайғы етпе, қызым, сен деді,
Жиналып келсе көп әскер
Болады маған жем деді.
Қарғасам өзі өледі,
Елді оған жимаймын,
Көз алдында өлімді
Өзі жақын көреді.
Жүре бер балам сен деді,
Корықпаймын мен деді.
Әскері көп болсада
Болмайды маған тең! — деді.
Карадай қалмақ ханыңыз
Қызына солай сөйледі.

Қызы тұрып кетті. Таң мезгілі болғанда қыз тағы әкесіне келеді, келе сөйлей береді:

— Көтер басың, әке, сен деді,
Келдім әке мен деді,
Күн шығуға таянды,
Келуі жаудың аян-ды.
Күн астына қарасам,
Құйындай жалғыз шаң көрдім,
Шаң астына қарасам,
Қыбырлаған жан көрдім.
Астында мінген Қара ат бар,
Белінде буған болат бар,
Табандатып желеді,
Төрт аяқтан шыққан шаң
Төрт торапқа кетеді.
Желгеніне сол аттын,
Жер солқылдап келеді.
Жақындады қарасы,
Секілді, дұшпан, шамасы.
Көтер, әке, басыңды,
Жылап тұрмын қасында,
Көрсенші, міне, әкежан,
Көзімнен аққан жасымды.
Тұрсаңшы, әке, сен деді,
Келе жатқан дұшпан-ды,
Әке, тұр да, көр! — деді.
Сонда Кара сөйледі:
«Теріс қарап жатайын,
Қарғыспенен атайын».
Бұл кезде Кеңес батырың,
Жетіп келді тебініп,
Жалмауыздай емініп,
Қарлығаш тұрды есікке
Кіргізбен деп керіліп.
Түсе қалып ер Кеңес,
Қорамсаны қолға алды,
Атайын деп оңдалды.
Сонда Қарлығаш сөйледі:

— Асылын артык ер деді,
Тілегім бар, сұлтаным,
Тілегімді бер деді.
Көзімнің жасын көр деді,
Жалынса жақсы кешеді,
Жаныса болат кеседі.
Сонда Кенес сөйледі:
Тарт қолыңды сен деді,
Қырылып жатқан адамның
Сүйегін байқап көр деді.
Егер қолың тартпасаң,
Атамын сені мен деді.
Сонда қолын қыз тартты,
Батыр тартты қол оқты,
Жұмсап қалды болатты,
Қарадайын қалмаққа
Атқан оғы өтпеді,
Етіне тіпті жетпеді.

Ол оқ атқанда Қара тұрып, Қарлығаш, мені маса ма, сона
ма бірдеңе шақты, қак деді.

Айтқан сөзін қара деп,
Алмасты батыр алады,
Жүгіріп барып алмаспен,
Мойынына салады,
Бөлініп басы қалады.
Ақтанауға мініп ап
Қалаға ойын салады.
Қарадай ханды өлтіріп,
Қалмақты жүрді аралап,
Ішіндегі мықтысын
Өлтіре берді шамалап.

Қалмақтың елі көніп қалды, Қарлығаштай аруды ат көтіне
мінгестіріп өзі алды.

Ендігі хабарды Ақжонастан алыңыз. Кенес кетіп қалған
соң қалмақтардан қорыққан Ноғай қашып тарады. Жалғыз үй

Ақжонас көше алмай жұртта қалып қояды. Бағлан таз деген
бір қалмақ ежелден жатқан жау еді, Ақжонасты андып жүрген
жан еді. Сонда Бағлан таз мың кісімен Ақжонасты шабуға ат-
танады.

Күні-түні жол жүрді,
Есепсіз тазың мол жүрді,
Ноғай тарап кеткен соң
Ақжонастай еріңіз
Отырды өзі қалуға.
Жау да таяу келеді
Ақжонастың елін алуға.
Жақындап елге келген соң
Бөлініп шығып кетеді,
Он кісі қалмақ баласы,
Бағлан таздай залымның
Айласын оның қарашы.

Сонда Бағлан таз жансыз есебінде сақал, шашына ақ кір-
ген бір шалды жібереді, Ақжонас үйінде бар ма екен, қалай
екен, шамасын біліп кел деп. Шал Ақжонастың үйіне кіріп келе-
ді, өзінің неге келген себебін білдірмей:

Шалың сонда мұңайды,
Отырып шалың жылайды,
Қатыным өліп дүниеде
Жетім бала мен бактым.

Сонда Ақжонас басын көтеріп қатынына қарап, мынаған
ас бер деді. Нанды алып қалтасына салып, келген жұмысын
әбден байқап біліп алып, шал кейін қайтты. Сонда шал Бағлан
тазға келіп айтты: Ақжонас қарусыз отыр, аты да жоқ, бала да
жоқ деді.

Шал шығып кеткен соң Ақжонастың әйелі тұрып жанағы
кісі қалай кісі, бұл жерде ауыл жоқ еді ғой деді, сонда Ақжо-
нас: «Ой қаңғырып жүрген шал-дағы, не бір қатыны өлген Но-
ғай шығар»,— деді де, отыра берді. Сонда әйелі үйден жүгіре
шықты, Ақжонасты шақырды, анау шаң не зат?— деп бір сөз
айтты:

— Айналайын алғаным,
Ұл мен елден айрылып,
Ен майданда қалғаның,
Қаруың жоқ, затың жоқ,
Астыңа мінер атың жоқ.
Осы келген жау болып,
Бізді шауып кетпесін,
Шошынып тұр жүрегім,
Кетіп тұр ау іренім,
Сен шамаң келсе аса көр,
Осы шаңнан тез кетіп,
Елге қарай қаша көр.
Тындамас менің сөзімді,
Егер келсе жау болып,
Өлтірер сенің өзіңді.
Сонда Ақжонас сөйлейді
Сөйлегенде бүйдейді:
— Ажалға болмас еш айла,
Ажалсыз жан қайда деп,
Жаяу қашсам жүгіріп,
Болмайды жанға пайда деп.

Сол уақытта жау қарасы көрініп қалды. Сонда тұрып қатыны жылай берді.

Тұра берді Ақжонас
Бізге өлім жетті деп,
Мен өлсем егер бұл жерден,
Сізге бейнет көпті деп.
Сол замандар болғанда,
Жау да жетті жақындап.

Сонда Бағлан таз алдымен келді. Келе тұрып Бағлан таз Ақжонасқа сен кім едің деп ақырды.

— Менің атым Ақжонас,
Қасымда тұр алғаным,

Ат жарактан айрылып,
Осы күн күшті арманым.
Жаяу тұрмын мен деді
Тірі болса ер Кеңес
Төбенді сенің ояды,
Болдырады тойынды,
Қалмақ шіркін камады,
Қатыны мен екеуін
Қосақтап алып сабады.
Қайыра қолын буады,
Ақжонастай батырға
Шынымен күн туады,
Еліне қарап ит кәпір
Сабап оны айдады,
Екі қолын байлады,
Талкандады ордасын,
Қинап алды малдарын,
Жинады сүйтіп жандарын.
Қалмақ кетті еліне,
Өзінің айдап жеріне.
Күні-түні жол жүрді
Бас-аяғын қарасам,
Елу күндік жер еді.
Аяққа салды кісенді,
Мойнына салып күндіні,¹
Томарға мықтап байлады.
Ақжонастай батырдың
Сүйтіп соры қайнады.
Қатынын салды сиырға,
Қатыны мен екеуін,
Қуды сүйтіп қиырға.
Сиырды бакты далада,
Ерте кетіп, кеш келді
Өзі жүрген қалаға.

¹ Күнді — темір шыпжыр.

Сонда Бағлан таз Ақжонастың жұртына келіп, мен жұртында жатайын, Кеңес келсе сойайын, қанын ұрттап тояйын, деп, Бағлан таз жата береді.

Ендігі хабарды Кеңестен алыңыз.

Кеңес батыр келеді
Ақтанаудай тұлпар мен
Мінгестіріп сұлуды,
Табандатып желеді.
Жетіп келсе жұртына
Қалмақ шауып алыпты,
Есіз қалған елдерге
Талапайды салыпты,
Тас-тақыр болып жұрттары
Ақжонастың қалыпты.
Қарлығашты түсіріп,
Сонда жұртын қарады,
Ой-шұңқырды қоймады,
Бәріне тегіс барады,
Жер ошаққа барады,
Ошақта жатқан киізді
Көтеріп Кеңес алады.
Астында жатыр таз бала
Сол тоқымды жамылып,
Жатқан екен бишара,
Сонда Кеңес сөйледі:
— Сен не қылған бала деп,
Бері, бала, қара деп.

Бұл жердің елі қайда білесің бе? — деді. Сонда бала еліңді Бағлан таз деген қалмақ шауып кетті деді.

Әке менен шешенді
Екі қолын байлады,
Кірірге көрін сайлады.
Қосақтады екеуін,
Елу күндік жерлерге

Камшыменен ол ұрып,
Жауын сабап айдады.
Асылы туған әкеңнің
Аяғына салды кісенді,
Мойнына салды шынжырды,
Бір томарға байлаған,
Бекітіп оны сайлаған,
Бибі сынды анаңның
Тезекпенен күні өтіп
Сүйтіп соры қайнаған.
Сиырды жүріп бақ деді,
Жоғалғанын тап деді,
Әйелінің алдында
Еңбектеп отын жақ деді.
Тіліңді егер алмаса,
Маңдайын оның кес деді,
Басынан қанын ағызып,
Төбесін оның тес,— деді.

Кеңес қашан елді табамын? — деді, сонда таз,— мінгестіріп жүрсең мен тауып беремін,— деді. Қарлығашты сол жерге түсіріп тастайтын болды. Тастаған кезде Қарлығаш сөйледі:

— Сіз кеткен соң келгенше,
Кімдер бар да кімдер жоқ.
Екінші сізді көргенше
Тапсырдым аққа мен деді,
Оң қолыңды бер деді,
Қолдасалық кел деді,
Кеңес қолын ұсынды,
Қарлығаш ұстап қолынан
Бауырына қысады.
Қолдасты да Қарлығаш,
Кеңес ерден қалады.
Ақтанаудай аттарға
Мінгестіріп тазшаны
Кеңес батыр алады.

Ақтанаудай тұлпармен,
Табандатып желеді,
Неше күндей желумен
Әлі жүріп келеді.
Сонда Ақтанау тұлпар сөйлейді:
— Асылы Кенес ер деді,
Тазшадайын жаманың
Бөксемді алып барады
Түсіріп таста сен деді.
Түс деп еді тазшаға,
Түспеймін аттан мен деді,
Сүйдегенге болмады,
Екі аяғы атының
Қарыс жерге енеді.
Тағы да айтты түс деді,
Түспеймін деп тазша тырысты,
Түсесін деп Ер Кеңес
Тазшаға қатты ұрысты.
Жағасынан алады,
Тазшаны жұлқып қалады,
Түсіріп тастап тазшаны,
Кенес батыр жөнеді.
Астындағы Ақтанау
Жаман тазша түскен соң
Арандай аузын ашады,
Аяғын топ-топ басады,
Ер Кеңес пен тазшаның
Арасын лезде-ақ ашады.

Сонда артынан түсіп қалған тазша айқайлады, сен бара бер, мен де барамын деді де, атының құйрығының қылын тұтатып еді, сонда Бағлан тазға қос торы ат келді, біреуін мініп, біреуін жетелеп алып, Кеңестің қасынан, Бағлан тазың мен, демең болса кел деп өте шықты. Оған Кеңес қысылмады, табандатып желіп жүре берді. Ер Кеңес Бағлан таздың елінің сыртына келді. Қалмақтың елінің сыртына келгенде бір дорбасы

мойнында, бір дорбасы қолында сиырдың жүрген соңында анасын көрді. Анасы жылай жүріп жырлап жүр екен, сондағы айтқаны:

— Сағындым жалғыз перзентім,
Естілер ме екен дауысым,
Жапанда жүріп зарлаған?
Жалғызым менің ер Кеңес
Дұшпанға кегім кетер деп,
Алты жаста арланған.
Атана нәлет ит қалмақ
Сиырға салып қорлады,
Баяғы заман болар ма?
Сиыр бағып жүргенде
Біздей сорлы оңар ма?
Ұшып кеткен ақ сұңқар,
Шақырсам қолға қонар ма?
Біз секілді бейшара
Мұнан қалып оңар ма?
Патша болған атаныз
Теректе тұр байланып,
Қалды сонда айналып,
Жалғызым деп көре алмай,
Пәнде болдым енді көр
Маңдайымда болар ма
Арылмайтын мықты сор?

Сол сөзді айтқан соң Кеңес шешесінің алдына келіп сөйлей бастады:

— Балаң мендей болар ма?
Жоғары жүрген ақ сұңқар,
Қолыңа келіп қонар ма?
Ақ сұңқар қонса қолыңа,
Баяғыдай боларсын
Жақсылық келтір ойыңа,
Біздей болса балаңыз,
Қайғың болса, анажан,
Тағы да айтып қараңыз.

Сонда шешесі айтты:

— Бағлан таздың қатыны
Белгілі жаман залым-ай,
Кесе берме алдымды,
Тұрмын бала танымай,
Сонда Кеңес сөйледі:
— Танымай ма екен баласын,
Атаңа нәлет қалмақтың
Мен салармын ол күйге,
Қатыны мен баласын,
Көрермін сөйтіп шамасын.
Менің анам сен деді,
Сенің балаң мен деді,
Көзінді ашып, анажан,
Шыныменен көр деді.
Мамамды менің емейін,
Мамамды ана бер деді.
Сонда кемпір сөйледі,
Сөйлегенде бүйдеді:
— Танымаймын өзіңді,
Мегзетемін сөзіңді.
Сонда Кеңес сөйледі:
— Асыл туған анамыз,
Жастықта емген мамамыз,
Ақжонасың қай жақта,
Шешеке, біздің бабамыз?
Сонда кемпір қарады,
Аттан түсіп Ер Кеңес,
Кемпірге таман барады.
Сонда кемпір сөйледі:
Жаулы жерде жарағым,
Аман-есен келдің бе?
Перзентім менің қарағым.
Тастай беріп дорба
Жетіп келді қасына-ай,
Құшақтады басын-ай,

Лактырып жіберді,
Дорбаны қабымен,
Екеуі кетті шағымен.
Кемпірдің барды қасына-ай,
Көзінің төкті жасын-ай,
Кемпір берді мамасын,
Таныды сонда баласын,
Баласын танып алған соң,
Кеңес батыр сұрады
Ақжонастай бабасын.
Сонда кемпір толғады:
— Ақжонастай бабанның,
Аяғына салды кісенді,
Мойнына салып шынжырды,
Бір терекке байлаулы.
Ол күн батыс шетінде,
Ақжонас тамақ татқан жоқ,
Атаңызда дәрмен жоқ,
Жүрегінде арман көп.
Кеңес дейін ер еді,
Жүре бер деп анасын,
Атасына жөнеді,
Сонда Ер Кеңес келеді.
Ақтанаудай атынан,
Келе түсе қалады,
Атасының Ер Кеңес
Келіп қолын алады.
Қолын алып жатқанда,
Мың кісідей әскермен
Бағлан таз келіп қалады.
Босатуға шама жоқ,
Жалғыз туған ер Кеңес
Айқай жауға салады
Камап тұрған әскермен
Соғысып батыр барады.
Жартысы жаудың өлген соң,

Қырылғанын көрген соң
Қалғаны жаудың қашады.
Тұруына шама жоқ,
Айқай салып Ер Кенес
Албастыдай басады,
Тұра алмай қалмақ сасады.
Бағлан таз шапты қасқарып,
Қалатын ба еді Ер Кенес,
Жауға келді егескен,
Екі батыр майданда
Қайраттарын теңескен.
Қарсы келіп қалысты,
Белдерінде алмас бар,
Жекпе-жекке шабысты.
Өтпеген соң қылышы,
Бола ма ердің тұрысы?
Жағаласып қалысты,
Жағасынан алысты,
Бір-екі күн жағалас
Ат үстінен салысты.
Одан шықпай еш нәрсе
Аттан түсе қалысты,
Екі күндей жағалас
Жаяу жүріп алысты.
Ақжонастың қатыны
Тұра алмады кідіріп,
Жонасқа сонда келеді
Сиырды тастап жүгіріп,
Келіп қатын толғады:
— Айналайын сұлтаным,
Астында жоқ тұлпарың,
Қолыңда жоқ беренің,
Атаңа нәлет қалмақтың
Мұнша жәбір бергенің!
Қарағымды көрдің бе?
Келіп сәлем берді ме?

Көрдіңіз бе баланы?
Атаңа нәлет жау қалмақ,
Бізді келіп қамады.

Сонда байлауда тұрып Ақжонас сөйледі:

— Бері келші сен деді,
Мынау менің етігім —
Қолыңменен ал деді,
Етікке қолың сал деді,
Ұлтанының астында
Екі елі кездік бар —
Шығарып соны ал деді,
Қатын қолды салады,
Етікті тартып алады,
Алып ішін қарады
Екі елі кездікті
Қатын қолға алады.
Кездікті мынау салады,
Аяқтағы темірге,
Кісенді кесіп алады.

Ақжонастың қолындағы бұғауды, аяғындағы кісенді қатын кесіп тастады. Пышақпен қолындағы жөке арқанды да кес деді:

Ақжонас та ер еді,
Артындағы жөке арқан,
Қолындағы кездігі
Жалғыз тал қылдай көрмеді.
Босанғансоң қол, аяқ
Кездікті маған бер деді.
Кездікті алып қолына
Мойында тұрған шынжырды
Оны да кесіп алады.
Босанып тегіс алған соң
Манағы бала қайда деп
Ер Кеңеске жүгірді.

Шыға келсе төбеге
Жағаласты салулы.
Жағаласып жатқанда
Ақжонас келіп қалулы.

Тазшаның сырты алтын, іші боқ-ты. Қару өтпейтін жері жоқ-ты — деп Ақжонас Тазшаны алмаспен жарып жібереді. Ақжонас төңірекке қарады, Тазшаның мінген қос торы ат, барып мініп алады.

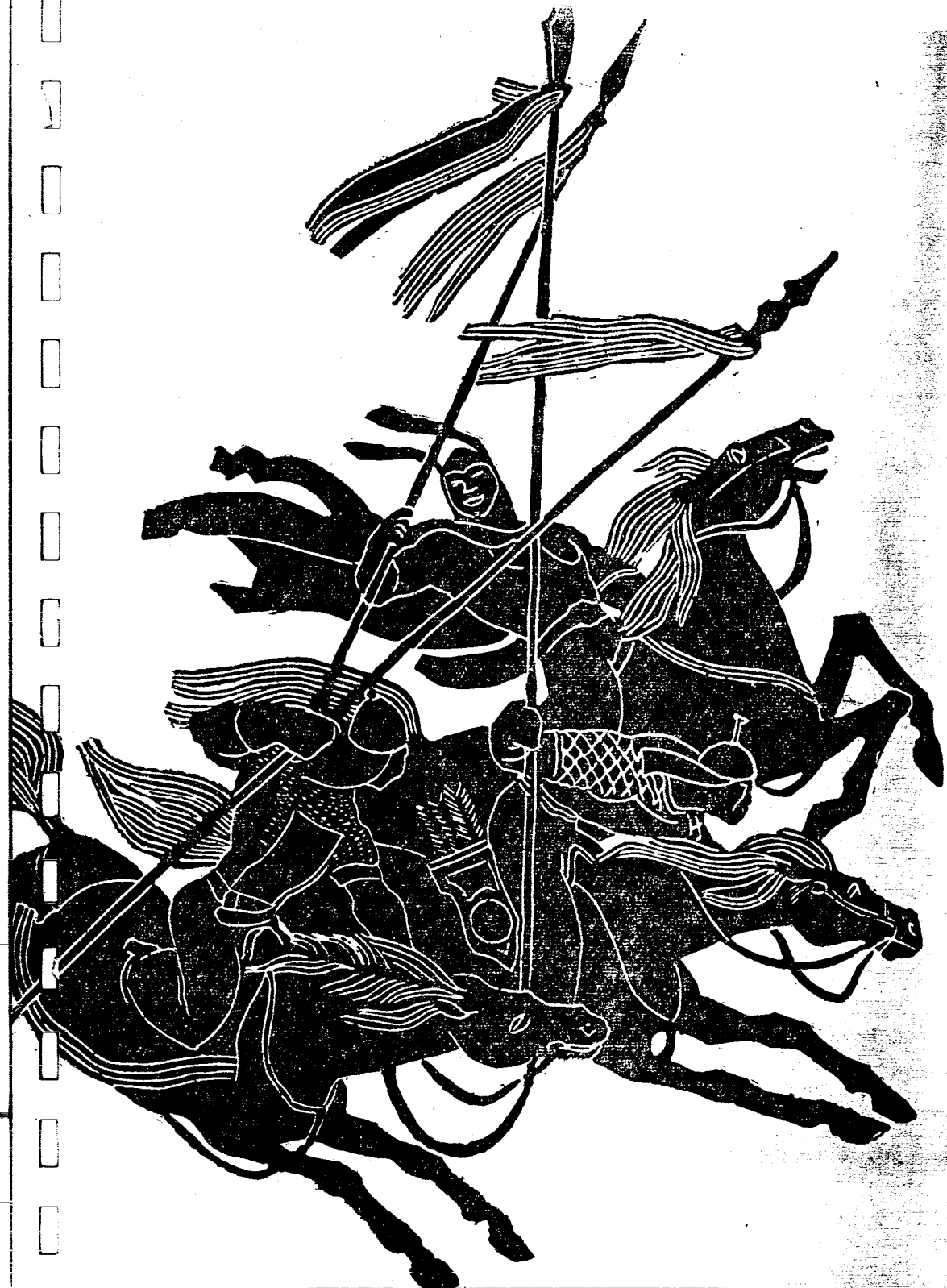
Тазшадайын қалмақтың
Бар қаруын алады,
Аллалап ұран шақырып,
Қалмаққа ойын салады.
Бір жағынан Ер Кеңес,
Үш күнде қоймай қалмақты
Бір жерге қуып жинады.
Ақжонасқа Ер Кеңес
Жәбір бергіш қалмақтың
Басын кесіп сыйлады.
Анасын ұрған қатынды
Жақсы қылып қинады.
Қайырып қолын артына
Бір азының байлады,
Баяғы кеткен жұртына
Қойдай сабап айдады.
Кегім қайтсын бұ деді.
Мен ілгері кетейін,
Жеріме таман жетейін
Деп Ақжонас ханыңыз
Бағлан таз мінген торы атпен
Шабуылды салады.
Он күнде жетіп барады.
Ақжонас жетіп келгенде
Қарлығаштай аруың
Иіліп сәлем береді.
Сонда Ақжонас сөйлейді:
— Ай, жарқыным, сен деді,

Перімісін, жынбысын?
Адамбысын, шынбысын?
Танымадым мен деді.
Жапанда тұрған жанбысың?
Иіліп сәлем бергенін,
Сен енді мені кім дедін?
Сонда Қарлығаш сөйлейді:
— Жасың үлкен данасын,
Ақылың артық бабасын,
Көргеннен соң жүзіңіз
Кенестейін ерлердің
Деп тұрмын сізді бабасы.
Кеңес ерді деп тұрмын
Сіздей ердің баласы.
Балаң алған балаңмын,
Атам Қара хан еді,
Мен де жалғыз бала едім,
Саламат, күйлі барсыз ба,
Қуатты, күйлі бар ма екен?
Аманба еді анамыз?
Сау саламат барды ма
Іздеп сізді баланыз?
Атасы тұрып сөйледі:
— Келді біздің баламыз,
Қиналған сүйтіп бабаңыз,
Аман түгел алған соң
Талқандады қаласын,
Женгеннен соң елдерін,
Сындырған соң белдерін,
Бағлан мінген қос торы ат
Оны да алып мінгізді.
Шауып алып елдерін,
Артқызды нарға теңдерін,
Қасірет-қайғы көп көрген,
Атасы мен анасын,
Сағынған сүйтіп баласын,

Қушақтатып сүйгізді,
Сүйтіп Кеңес қарағым,
Астыма торқа төсетіп,
Жылқыдан жорға мінгізді,
Езу тартып күлгізді.

Осы сөзді айтқанша,
Кеңес келіп қалады,
Жұртта қалған Қарлығаш,
Неше уақыт тарыққан,
Келе ме деп зарыққан,
Кеңес ерді көргенде
Қуанғаннан талады.
Неше айлар сақтаған,
Келгенше дәм татпаған,
Жарын мұндай көрген соң,
Оттай күйіп жанады,
Қушақтап келіп алады.
Жан серігім жолдасым,
Тар жерде болған мұндасым,
Басынды көтер келші деп,
Көзінің жасы тамады,
Қарлығаш көзін ашады,
Мауқын сүйтіп басады.
Ерлігін елге көрсетіп,
Мәртебесі асады.

Н

оғайды билеген он бір би болады. Сол елге көп әскерімен Ындыс деген жау Ашағар сайының бойындағы Ноғайға келеді. Ноғайлының он бір биінің үлкені Ормамбет биді шақыртып алады, сонда Ормамбетке Ындыстар былайша жауап айтты:

— Дініме менің кір, деді,
Айтқанымды қыл, деді.
Айтқанымды қылмасан,
Біздің дінмен жүрмесен,
Елінді шауып аламын,
Ұшыратып бүлікке,
Талапайды саламын.

Сонда Ормамбет: «Мен сенің айтқаныңа көнбеймін, елімде он бір биім бар, содан хабар аламын, солар көн десе көнемін, көнбе десе көнбеймін»,— деді. Қалмақтар сен көнбеймін деп айтасың деп, Ормамбет биді өлтіреді, он бір биді шақыруға адам жібереді. Сонда он бір би жолға шығуға атқа мініді. Жолда олар Манашы мырзаның үйіне түседі. Билер отырғаннан кейін сөз бастап Манашыға былай дейді:

— Мына жауға баралық,
Осындай қиын кездерде,
Өшіруге жаудың оттарын,

Ерлік айла біз істеп,
Соған барып қаралық, — дейді.

Сонда Манашы жүруге айналады. Шешесі тұрып ой ойлады, бұлар өздері елдің басшысы, бір бәлеге ұшыратар деп Манашының анасы ере жүрді.

Баратының сұрасаң,
Ашағар сайдың басы еді,
Жабағы судың қасы еді,
Баратын жерің осы еді.

Он бір би соған барып түсті. Сонда кәпір залым қамады, ойлап ақыл табады. Сонда Манашының қасындағы он бір би шеткері шығып кеңес құрды. Сол кеңесте олар Манашыны міндетке беріп, кетуге ұйғарды.

Міндетке бергенде үш күнде келеміз делік, үш күнде келмей, көшіп кетелік, — деді. Олар Манашыны Ындысқа міндетке береді.

Сонда Манашының басына қайғы түсіп айтқаны:

— Атаңа нәлет ит кәпір,
Ұстама мені сен, деді,
Мынау тұрған он бір би,
Келмейді саған бұл, — деді.
Атаңа нәлет он бір би,
Келмей енді қашады,
Осы айтқаным шын, деді.

Ындыс анау он бір би келемін деп сендіріп, қолынан адам берген соң, Манашыны алып қалатын болды.

Сонда Манашы шешесіне сөйледі:

— Айналайын анамыз,
Мен едім жалғыз балаңыз,

Жал құйрықты кесіп ап,
Құдай жалғыз қылған соң,
Неге келсін шаманыз?!
Есіз қалды-ау, шешеке,
Жинаған дәулет қарамыз.
Тым болмаса болмады-ау,
Иесі болып қалатын,
Бір сәби де баламыз.
Үш жасар қалды қыз бала,
Алған жарым бұл қалды,
Еңсесі биік ақ орда
Адыра болып тұл қалды.
Бастан бақыт құсы ұшып,
Ол құс қайта қонар ма?
Қонғанменен, шешеке,
Бұл жалғанда онар ма?
Асыл туған, анажан,
Бұл дүниеден мен кеттім,
Ант ұрып кеткір он бір би,
Сүйегімді жасытып,
Осы жолы мендетті.
Ақ сүтінді кеш деді,
Сол жауапты айтқанда
Кемпір тұрып егілді,
Көзінің жасы төгілді.
Жалғызы өлімге кеткен соң,
Көкірегін басып шер,
Қабырғасы сөгілді.
Сонда кемпір сөйлейді:
— Айналайын жалғызым,
Жапанда тұрған байтерек,
Бір күні қурап солғаны.
Жалғызым сенің далада,
Отың жанған күл болып,
Атаңа нәлет он бір би
Ұшырды ма далаға.

Мен айналып болайын
Жалғызым сенен садаға.
Қолынан қазып көмбедің,
Өлгенімді көрмедің.
Сорлы болған мен бе едім?
Аманатын алланың,
Көз алдында бермедім.

Баласының қасына барайын деп еді, қалмақтар итермелеп
барғызбады. Манашы мен анасы қалмақтың қолында қала
берді.

Он бір би бұрын сол жерден өткенде түсетін еді, бұл жолы
Манашының аулының тұсынан түспей өтер болды. Сонда қыз
жүгіріп барып қапталдай сөйлейді:

— Қапталдап айқай салады,
Ай, он бір би, он бір би,
Ағам менен шешемнен
Хабар берші сен, деді.
Айтайыншы жеңгеме
Хабар етіп мен, деді.
Он бір биге бұл қарап,
Қызың сүйтіп сөйледі.

Сонда он бір би қарамай, аға менен шешен келеді деп,
өтіп жүре береді, бала қайғырып үйіне келеді. Сонда бала жең-
гесіне келіп сөйледі:

— Айналайын жеңеше,
Ол кісінің ішінде
Аға менен шешем жоқ,
Бұрын үйге келгенде
Таласушы еді он бір би
Мені алдыма алам деп,
Он бір бидей залымның
Болған ісі өзгеше,
Тұр, киімді ки, деді.

Көкемнің мінген көк тұлпар
Шығарып алып сарайдан
Астыңа оны мін, деді.
Көкем менен шешемді,
Он бір би тастап кеткен-ді,
Соны барып біл, деді.
Ноғайлы шіркін сасқан-ды,
Төбеге шықсаң көресін
Босқан елдің қарасын.

Манашыда қалған көк тұлпарды ерттеп алып, Манашы-
ның бар қару-жарағын асынып босқан Ноғайдың артынан тө-
беге шығып қараса, Ноғайдың барлығы жапыра көшіп жатыр
екен, әйел қайтерін білмей үйге келді. Сонда кішкене қыз сөз
сөйледі:

— Женеше, біз Ноғаймен қатар көшпелік, Ноғайдан қа-
лып артын ала көшелік, егер бірге көшсек Ноғай бізге су бер-
мес деді.

Сол уақыт болғанда,
Малды қуып жинады,
Көш қарасын көреді,
Көшке жүдә санаспай
Кештің бөліп қарасын
Бөліне көшіп келеді.
Көшіп қашқан көп Ноғай,
Отыз күндей босады,
Малды сүйтіп қинады,
Сарыойық деген көлдерге,
Сондай шүйгін жерлерге,
Көшіп келіп көп Ноғай,
Сол жерлерге қонады.
Манашының ауылы
Кейін шетте қалады.
Ноғайға кіріп қоналмай,
Бұрынғыдай бола алмай,
Манашының қатыны
Буаз еді сол күнде,

Айы күні толады.
Адал-бақан құрдырды,
Сол ноғайдың елінен,
Бес-он кемпір жидырды.
Толғатумен сол қатын,
Үш күн ұдай ол тұрды,
Сонан соң барып ұл туды.
Батырдан қалған тұяқ, — деп.
Тұяқбай атын қойдырды.

Ендігі сөзді Манашының шешесі Күйкеннен есітіңіз. Үш күні біткен соң, Манашыға келген адам болмағансын Ындыстар Манашыны өлтіреді. Сонда Манашының басында отырып, кемпір жылап сөз айтады:

— Айналайын жалғызым,
Су түбіне шым батты.
Көрсеткенің, құдай-ай,
Осы ма еді жалғанда?
Жалғызымнан айырылып
Сынды менің қанатым,
Қос қанатым қайырылып
Отырып менің қалғаным.
Айналайын, құдай-ай,
Жалғызымнан айырып
Басыма мұнды салғаның.
Бүйтіп қорлық бергенше,
Емес пе жақсы алғаның?! — деп,

кемпір мұңайып отырып, ен далаға қаңғырып кетті.

Бір жерлерге келгенде,
Ара төбе шың көрді,
Сол шыңдарға шығады,
Шың екенін көреді,
Солай қарап жол жүрді.

Сол жүргеннен қаңғырып,
Аз ғана емес, мол жүрді.

Бір жерлерге келіп отырып, сонда кемпір тағы да мұңайып сөйледі:

— Айналайын, жан алла,
Кереметің бар, алла,
Манашымдай жалғызым
Келмеске енді ол кетті.
Қараңғы көрге ол жетті.
Бір бұтаның түбінде
Мені құдай сөйлетті.
Бір мезгілде күн батты,
Ай қараңғы, күн бұлт,
Кемпір тағы жүреді.
Кемпіріңнің көзінен
Қанды жасы бұл ақты.
Жүрегі шыңның басы еді,
Сөйтіп келе жатқанда,
Ылдилау жерді бұл басты.
Көзінің нұры тамғаны,
Кәрілік жетіп қалғаны,
Сонда кемпір ұшады,
Сол ұшумен ол барып
Бір жартасты құшады.
Сонда жаны кетеді,
Баласының артынан
Бұда көрге жетеді.

Сол кемпірдің ұшқан жері бұрын Аратөбе шың еді. Содан кейін Күйкен деп аталады.

Осан байтақ болған жер,
Ормамбет бидің өлген жер,
Күйкен сырты Манашы,

Манашы соның баласы,
Баласымен екеуі
Он бір бидей залымның
Айласымен бұлардың,
Қаза тапты қарашы.

Ендігі сөзді Тұяқбайдан естіңіз:

Тұяқбайдай баланың
Беске жасы толады,
Шешесіне ес болып,
Недәуір жігіт болады.
Балалармен ойнайды,
Ойнап жүріп ол бала
Кеудеге ақыл ойлайды.

Тұяқбай үйге келіп анасына сөйлей бастайды:

— Ақ сүт берген анамыз,
Балалармен ойнауға,
Бізде, шеше, барамыз,
Екеуден жұрт жүреді,
Екеуден жұрт жүргенде
Бізде жалғыз барамыз,
Інімен жоқ ағамыз?
Шеше бізде жоқ па еді
Әлдилеп сүйген бабамыз?
Шешесі қатты мұнайды,
Алғанынан айрылған,
Есіне түсті бейшара,
Төгіліп көзден жастары.
Шешесі жылап тұрған соң
Апасы сонда сөйледі:
— Айналайын сұңқарым,
Атаң еді Манашы,
Артынан сені көрген соң

Асылдан қалған тұяқ,— деп
Тұяқбай атын қойдырған.
Манашыдай мырзаның,
Сен едің жалғыз баласы.
Асыраған әлпештеп
Күйкен еді анасы,
Атаңа нәлет он бір би,
Ертіп кетті қасына
Ашағар сайдың түсіпті
Ындыс келіп басына.
Он бір бидің басы еді,
Ормамбетті шақыртып,
Алды кәпір қасына.
Қалмақ сонда сөйлеген,
Біздің дінге көн деген;
Біздің дінге көнбесең
Өлтіремін мен деген.
Ормамбеттей биіңіз,
— Елімде бар он бір би,
Сол көн десе көнемін,
Көнбе десе көнбеймін деп,
Сүйтіп биің сөйлеген.

Сонда сен көнбейсін деп Ормамбетті өлтіріп, еліндегі он бір биін шақыртқан, он бір би не істерін білмей, біздің үйге келді:

Келгеннен соң он бір би,
Көкемді менің азғырды,
Баралық жауға біз деді,
Біздерге басшы сен деді.
Атаңа нәлет он бір би
Көкеме сүйтіп сөйледі.
Көкем атты ерледі
Ерлеп жүріп терледі,
Жалғызы кетер болған соң

Шешемде сонда жүруге
Баласына еруге
Барайыншы мен деді.
Манашыдай көкемді
Залым туған он бір би —
Міндетке беріп сол жерде,
Көкемді менің тастаған.
Келіп қайта елдерге,
Мекендеген жерлерге,
Сонда елді көшірді.
Шешем менен ағаның
Атана нәлет он бір би,
Сүйтіп үнін өшірді.
Шешем еді ол Күйкен,
Итке-құсқа жем болып,
Далада қалды сүйегі,
Әкең еді Манашы,
Үш күні оның біткен соң
Кескілеп Ындыс өлтірген,
Осы сөзді есітіп,
Сегіз жасар Тұяқбай
Жүрегі сүйтіп күйеді.

Тұяқбай үндемей тұрып кетеді, апасы мен шешесі ұйқыға
кеткен соң, шешесінің пышағын ұрлап алады.

Етіне шекпен киеді,
Қолына алып пышағын,
Сарыойықты жағалап,
Он бір биді іздеуге
Тұяқбай сонда жөнеді.
Қыдырып жүрді шамалап,
Ноғайларды аралап,
Бес күн жүрді жағалап,
Билерді көрді шамалап,

Танып әбден алуға
Билерді жүрді сағалап.
Биді танып алады.
Бір мезгілдер болғанда,
Бір ауылға қонаққа,
Он бір биің барады.
Артынан жүрді Тұяқбай,
Сол билерді андуға.
Түс мезгілі болғанда,
Ақсақалдар тарады.
Шетке тіккен отауда
Он бір би жатып қалады.
Билер ұйықтап қалғанда
Тұяқбай үйге барады.
Үйге келіп Тұяқбай
Бидің бәрін жарады,
Биді қырып салады.
Бітіріп ісін Тұяқбай
Жалаң аяқ, жалаң бас,
Елеусіз жүрген жас бала
Үйіне қарай тартады.
Ауылдың келді адамы,
Ол билерді көрмеге,
Қонағасын сыйлап бермеге.
Келген соң көрді қызықты,
Бұл секілді бұзықты,
Ағып жатқан қан көрді,
Қырылып жатқан жан көрді,
Үйі қаннан толады,
Қаса қызық болады.
Мұны көзі көрген соң
Ауылдағы көп адам
Есі кетіп талады.
Ауыл адамы тарады,
Қырылып билер қалды деп,
Шабуылды әр жерге

Адамдар сонда салады.
Билердің келді баласы,
Өліп билер қалған соң
Жиналды халық, карашы,
Бұл іс қайдан болды? — деп
Бірінен бірі сұрады,
Айласын оның таба алмай,
Қамалып Ноғай тұрады.

Ормамбеттің баласы Әли деген бар еді, сол он бір бидің тұсында ауылға келген адам бар ма, біреуің білмейсін бе? — деді. Біреу айтты: кім екенін білмедік, бір пақыр бала келіп отырды, — дейді. Манашыдан бір бала туды деп еді, сол бала болмасын, соны ойлап қараңыз, — деді. Тағы да ауылдың бір әйелі тұрып, — мен от жағып жүргенде жүгіріп бір бала кеткен еді, — деді.

Олар жаңағыдай болып жатқанда Тұяқбай үйге барып пышақты тастай берді. Сонда Жұбай деген анасы сөйлей бастады:

— Айналайын, шешеке,
Көтерші бермен басыңды.
Тұяқбайдай жас бала,
Алла жолын оңдағай,
Болмағай енді маскара,
Қару-жарак сайлай көр;
Сарайда тұрған Көк тұлпар,
Шығарып сыртқа байлай көр;
Сұр жебе мен қылышты
Сандықтан оны ала көр!
Сонда алды қорамса,
Беренді белге байлады
Тұяқбайдай жас бала.
Ер қаруы бес қару
Оны да алды асынып,
Ұрысуға жаулармен
Тұрды сонда сайланып.

Бара атты ерледі,
Ерлеп жүріп терледі,
Алтын тұрман, ер жүген
Атқа тегіс салады.
Атадан қалған ақ сауыт
Үстіне киіп алады.
Айыл-тұрман бектартып,
Құйысқанын қыскартып,
Көк ала шұбар ту байлап,
Жолдың шықты басына
Бары малдың қасына.

Ендігі сөзді он бір бидің отыз баласынан естіңіз. Сол уақытта отыз бала — билер өлімін Тұяқбайдан көріп, кел Тұяқбайға баралық деп, ойлап кеңес құрып, бұлар да қаруын асынып Тұяқбайды іздеп жүрді. Сол отыздың басы Ормамбет бидің баласы Әли болды. Сонда атқа мініп келіп, Тұяқбай қайда деп ақыра бастады. Үйден апасы шыға келді. Сонда апасының берген жауабы:

— Анау жатқан мал деді,
Малдың қасы жал деді,
Жал басына бар деді,
Үстінде тұрған қарасан
Көк ала туды байлаған,
Ер қаруы бес қару
Асынып оны сайлаған,
Дәмең болса бара бер,
Төбеде тұрған Тұяқбай,
Тұяқбайды барда көр.

Сонда

Отызы бірдей ақырып:
— Тұяқбай үйде қалмасын
Жасырып тұрма сен деді.